

D

2663 A

319640445

COBISS •

V AMERIKO IN PO AMERIKI.

LJUBLJANA 1928.

ZADRUŽNA ZALOŽBA. — TISKALA „LJUDSKA TISKARNA“, MARIBOR.

ANTON KRISTAN:

V AMERIKO IN PO AMERIKI.

LJUBLJANA 1928.

ZADRUŽNA ZALOŽBA. — TISKALA „LJUDSKA TISKARNA“, MARIBOR.

OBSEG:

	Stran
Posvetilo	5
Predgovor	7—9
Iz Ljubljane v Newyork	10—21
Newyork in ameriška mesta	22—33
Vtisi	34—75
O Ameriki	76—78
Doslov	79—80

D 2663/A

N 29. X. 1964/455

POSVEČENO
LJUBIM PRIJATELJEM ŠIROM
AMERIKE.

Za našo hišo je rasla nenavadno košata tepka. V nedeljah popoldne so prav radi posedali v senci pod njo naši, sosedovi in drugi. Mi otroci smo bili stalni gostje, posebno, kadar je prikrevsal stari Martin »Meksikajnar« okrog skednja ter se zavalil v gosto travo... Martina »Meksikajnarja« smo imeli radi. Če je bil dobre volje, pripovedoval nam je do poznega večera o Ameriki, posebno pa o Meksiki in o vojski, v kateri se je boril na strani cesarja Maksimilijana. In kar požirali smo slikovito opisovanje te prečudne dežele. Martin je bil tam ujet, potem je služil za hlapca pri velikem posestniku Špancu več let, nato potoval po svetu — Bog ve kod —; vrnil se je domov v početku l. 1880 in od tedaj je bil za pomoč bratu in družini. In koliko je znal povedati: najprej, kako so ga zvalili, da se je šel vojskovat, kako so se zbirali v Trstu, v Genovi in drugod in kako so prijadrili v Mexiko. Nam otrokom se je odprl nov svet: Mexika, Amerika... In sanjali smo o tem Neznanim lepem...

V dolgih zimskih večerih smo potem nadlegovali očeta, kadar je prišel domov od dela vsaj malo dobre volje — in moral je izpopolnjevati Martinovo pripovedovanje. Naš oče je veliko romal po svetu. Izučen ključavničar je s culo v roki prehodil Avstrijo, Nemčijo, Švico, del Francije, severno Italijo. V vojni z Nemci nedaleč od Kraljevega Gradca so preko ranjenega jahali kirazirji in mu hudo prizadejali; lahko smo v njegove luknje v vratu in na telesu položili male prstiče, ker bolj nejeverni smo bili od svetopisemskega Tomaža... Oče nam je moral govoriti tudi o Ameriki, znal je več kot Martin, ki je bil tam. Potolazili smo se, da ve Martin več o Mexiki, naš oče pa o drugi Ameriki, kjer živi naš stric Matevž, ki jo je kot 17leten fant popihal čez lužo in sedaj premog koplje v bogatih rudnikih tam nekje...

Sanjali smo veliko o Ameriki, in v pogovorih s tovariši je bilo sklenjeno: koj ko odrasemo, pojdemo na pot za stricem Matevžem in tja, koder se je vojskoval Meksikajnar Martin. Včasih smo se čudili na tistem pri sebi — zakaj ni šel naš oče v Ameriko, pa bi bili tudi mi Amerikanci, ali najstarejši brat, naš Janček, nam je razložil, da je treba veliko denarja, če se hoče tako daleč peljati...

Ko smo začeli v šolo — in ko sem se naučil brati, so mi najbolj ugajale povesti o Indijancih. Moj brat Janček je kupoval prav rad knjige, tiste od Giontinija in od Turka, s podobami na prvi strani; imel jih je veliko in posojeval jih je proti odplačilu 1 novčiča. V tem je bil rigorozen; kdor je hotel knjižico: »en krajcar«. In če ga nisi imel, je nisi dobil. Za ta denar je kupoval nove knjige.

Za me so bile »indijancarce« najlepše čtivo... O bojih v ameriških prerijah in pragozdih, o velikih rekah, o divjih puštinjah. Koliko sanj, koliko lepih, sijajnih, prelestnih sanj sem presanjal o Ameriki in ameriških lepotah.

Ko sem se v srednjih šolah naučil nemščine — ti, ljubi, nepozabni Karl May in Tvoj Winetou, Tvoj Old Schatterhand, koliko lepih, radostnih ur, dni in tednov si povzročil nam mladim dušam! Kako sem vse bolj cenil Martina Meksikajnarija, svojega očeta, dolgoletnega potnika po Srednji Evropi, in pa brata njegovega Matevža, ki je čisto gotovo tam neke govoril če ne že s Winetouom, pa vsaj z Old Schatterhandom ali vsaj s katerim teh simpatičnih in dobrih junakov...

Amerika! Amerikanci! Prerije! Indijanci... Od nesrečnih matematičnih formul, poleg gramatike in besednjakov, s katerimi naj luščim vse časti vredne klasike starega Rima in še starejših Grkov — mi je uhajal duh v deželo, kjer se more res kaj doživeti. Zavidal sem dobrega Mayja, ki je take dogodivščine doživel... Kako rad bi bil na njegovem mestu?!

Leta so izginjala. Moja lektira se je spremenila. V novih knjigah sem čital o bojih za svobodo, o širjenju revolucionarnih idej, o proglasu neodvisnosti Amerike, o Benjaminu Franklinu, o Jurju Washingtonu — o novi demokraciji...

Nov svet mi je zopet kazala Amerika, drugo družbo, ki je počela po svoje pojmovati svet. Ni bilo kast in privilegiranih stanov v nji; družabnih razlik seve tudi ne. Francoski markiz Lafayette je vzklikal v svojih pismih: »vsi državljani tu so bratje med seboj«. Za preteklost, za stari in srednji vek se nikdo ne briga; pred njim je edino sedanjost in oni sami.

Mnogokrat sem v duhu ponavljal verz pesnika Turgota na Franklinovem kipu v Parizu:

»Eripuit coelo fulmen sceptrumque tyrannis« (Nebesom je iztrgal strelo, tiranom pa žezlo).

Novi veliki junaki so bili za me ustanovniki ameriške demokracije. Zatemnili so može iz prerij, Winetoua in Old Schatterhanda.

Pozneje zopet nova spoznanja. Pismeni stiki z Američani-domorodci in z izseljenci.

Ali pridem kedaj tja v to deželo svojih sanj? Tlela je iskra, razum jo je zadrževal: hvaležnega dela doma je bilo v izobilju.

Letos pa se je zgodilo. Na važni seji se je govorilo o tesnejših zvezah z rojaki tam onstran velike luže. In usoda je odločila, da sem prevzel nalogo, po kateri sem v notranjosti dolgo hrepenel.

Nisem se obotavljal. Napisal sem prošnjo za potni list, priložil sem po tozadevnih predpisih dokaze od okrajne in deželne sodnije, da nisem v nobeni sodni preiskavi, od davkarije, da nisem nič na davkih dolžan, od velike gosposke pa, da sem »dobrega vedenja in zadržanja« — kajti vse to se mora imeti črno na belem, drugače Ministrstvo Socijalne Politike v Beogradu po svojem izseljeniškem odseku ne dà dovoljenja za potni list »čez lužo«. Ko sem še plačal veliko takso (par sto dinarjev!), sem šel v Zagreb po ameriški vizum. Tam sem moral po »ameriško« priseči, da ne ostanem v deželi dolarja, ampak da se prav zares vrnem nazaj v zemljo dinarjev in par. Tri prste sem molil proti Zrinjevcu in gledal skozi okno v lepi svet ter ponavljal prisežno formulo, ki jo je govoril mož, ki zastopa »koristi« Amerike v naših krajih. Potem sem dejal ženi, ki me vedno spremlja po življenja poti: »Zdaj pa je zares.« Ko je bilo vse v kovčku, sva se poslovila od lepe in ljube Ljubljane, in — hajdi na pot v domovino mojih sanj.

Iz Ljubljane v Newyork.

I.

Čez Avstrijo in Švico v Pariz. — Naši rojaki v Franciji. — Slovenska kolonija v Parizu.

Z ljubljanskega glavnega kolodvora bi nama skoro vlak odkuril; poslavljala sva se s prijatelji prav židane volje in tako preslišala zadnje povelje gospoda vlakovodje. Vlak se je začel že pomikati, ko sva skočila v vagon. — Pot z Jesenic preko Beljaka, Malnic in Bad Gasteina je zanimiv; vedno nudi potniku kaj lepega kakor sploh vsi gorski kraji. Tunnel se vrsti za tunnelom; stari gradovi in razvaline mogočnih utrdb nam pričajo o dobi vlade pesti, ko so roparski vitezi gospodarili nad podložniki in popotniki. Nove naselbine, sijajni vrtovi in parki, krasne vile, mogočne palače in udobni meščanski domovi pa dokazujejo razvoj, ki gre za splošno blaginjo in omogoča čim širšim plastem, da so deležne sadov modernega napredka. Zlasti slikovit je Bad Gastein; oko se težko loči od prelepo položene in razvrščene naselbine. Od Schwarzacha dalje mimo Zell am See, Schwarza, Halla na Inomost. Parno lokomotivo zamenja pred Kitzbühlom električni stroj, ki vodi vagone do švicarske meje. Popreje vse polno saj; razgled v prelestne alpske pokrajine premnogokrat onemogoča neprijetni sajasti dim. V tunelih je treba skrbno zapirati okna, drugače imaš vse solzne oči in kašelj te duši — od tu pa so brez skrbi okna odprta, tuneli so čisti; dima nikjer.

V Schwarzachu se nam je pridružil Slovenec, prav prijeten možakar, ki je odkrival v živahnem razgovoru svoje trgovsko udejstvovanje po širokem svetu. Kupčeval je in

trguje še za svojega šefa po vseh mogočih deželah. Pripovedoval nam je razne svoje dogodivščine. Tako so ga poslovne zadeve privedle v Anglijo. Do tistega dne je poznal samo eno angleško besedo: »smolbir«, zato se ni mogel niti najesti, dokler ni našel rojaka Hrvata, ki ga je uvajal v skrivnosti angleškega jedilnega lista. Povedal je tudi marsikaj zanimivega iz Hamburga, Berlina, Münchena, da, tudi Pariza, Lyona itd. — Ure so minevale prav naglo. V Inomostu smo se z njegovo zgovornostjo spoznali z inženjerjem-rojakom, ki je končal tehniko v Brnu, ali velika Jugoslavija nima zanj kruha, ker mesta domačih inženjerjev zasedajo tujci, naši pa se morajo potikati po tujih deželah kot gostje, ki jih marsikdo rad ne vidi. Mož bi se rad udeleževal doma, ali kaj hoče: nikjer ni nobene proste službe. S trebihom za kruhom. Za enkrat je preskrbljen . . .

Vprašanje zaposlitve naših ljudi doma je važnejše nego si ga odločilni krogi predstavljajo. Delavskih zbornic, pa tudi že inženjerskih, in kmalu že odvetniških in podobnih čaka mnogo dela, tako glede zaščite lastnih članov kakor glede pozitivne inicijative za dela, ki naj jih država, oblasti in občine započno v svrhu zaposlenja in produktivitete.

Inomost je mesto, ki ga turisti prav radi obiskujejo. V zadnjem času so nekdanje precej zanemarjene hotele renovirali. Mesto je snažno. Skrbna roka občinske uprave se vidi povsod. Drago pa je, ker turist pač mora prispevati svoj obolus za olepšanje že tako in tako mičnih krajev. Bližnja Švica pač vabi sosede na delo; turist je res zelo dobra molzna kravica za dežele, ki ga znajo pomolziti.

Od Inomosta do srede Vorarlberške vodi železnica visoko v gorah. Silno lep je pogled v dolino, kjer se vrsté tipične gorsko-dolinske vasice s svojimi žagicami in žagami. Nad železnico pa padajo v dolino naravni in umetni slapovi.

Kneževina Lichtenstein, ki jo prevozimo prav hitro, je prav srečna deželica. Nemški žurnalst živahno razpravlja z nami o prostovoljni smrti Richarda Calwera in njegove soproge ter se čudi, da tudi Jugoslovani tako dobro poznamo strokovna dela nemškega finančnega strokovnjaka. Pripoveduje nam, da knez Lichtensteinski iz »svojega« plačuje vso upravo deželice, ki torej ne pozna davkov in doklad, kaj še finančnih delegatov in davčnih upraviteljev . . .

Curih . . . s svojim dolgočasnim jezerom je kmalu za nami. V Baslu nas malo zmotijo revizije švicarske in francoske oblasti, ki dokaj natančno pregledajo kovčege in potne liste. Nosači so v tem do podrobnosti izvežbani, poznajo preglednike in njih navade, vedo za kondukterje, ki so menda na vsem svetu ljudje precej enakih lastnosti. Prav kmalu nas že vozi hlapec s svojim sajastim dimom, ki nas osrečuje spet od Buchsa skozi Švico po silno monotoni Alzaciji proti Belfortu. Švicarska v gornjih kantonih še ni elektrificirala svojih železnic; Francija tudi ne. Mala, siromašna Avstrija prednjači z delom . . .

Od švicarske meje — od Basla do Belforta ne dobiš na kolodvorih niti vode, kaj še kaj drugega. Pa tudi v Belfortu je vse bolj III. vrste. Celo v restavracijskem vozu je primeroma slabše nego v Avstriji in Švici.

Pariz . . . Dobra volja nas je spremljala že na vsej poti. Milijonsko mesto pa smo pozdravili z vso popotniško navdušenostjo. Brž v »taksi« in v hotel, potem pa na ulico . . . Po programu smo ostali v francoski prestolici malo dalje, ker smo se morali pripraviti za daljšo pot Cherbourg—Newyork. Kako pa? Z dobrim burgundcem, z odličnim bordojem ter z — Američani in njih navadami, ki jih je po božanstvenem Parizu obilo. Že prvo jutro, ko smo po dobro prespani prvi pariški noči prišli v hotelske družabne prostore, smo se kar vsi trije naenkrat nasmejali . . . Stojita dva Američana, ki sta prejšnji večer prišla iz Havra ter vprašujeta hotelskega uradnika: kje je v Parizu »ameriška kavarna«? In ko ta ni vedel, je moral sklicati vse skupaj, da sta dobila pravilen odgovor. Prav kot mi Kranjci! Ko smo svoj čas prišli na Dunaj — hej, kje je Kajfežev vinotoč. Ko smo obiskali Trst, pa v znano Deklevovo klet . . . V Beogradu pa k Triglavu ali pa k Burencu . . .

Pariz je lepo mesto. Ko stojiš na IV. etaži Eiffelovega stolpa in razgleduješ morje hiš, palač, vrtov, avenij in bulevarov, ti imponirajo Francozi, mimo katerih se je s tako naglostjo razvijala zgodovina. In vendar: menda samo z Eiffelovega turna. Ko sem poslušal v parlamentu debato ob priliki interpelacij radi Doriota, kako majhno se mi je zdelo srce Pariza, kjer ponosno štrlé proti nebesom spomeniki mož Velike francoske revolucije, dobe Komune in časov utemeljenja Republike. Justični minister Barthou je govoril prav

tako sto in petintrideset let po prvem Konventu, kakor bi govoril Maksimović v Beogradu. Srbija ne more zaznamovati toliko let, odkar se je vsaj deloma osvobodila turškega gospodstva.

Pariz pa je vsekakor zanimivo mesto. Meting 17. junija zvečer v Cirque de Paris, kjer je govoril Doriot in kamor so prišli skoro vsi komunisti Pariza in seve prav mnogo rado-vednežev, je zopet pokazal tisti Pariz, ki se pojavi na dan le od časa do časa na bulvarih in ki dela od razdobja do razdobja zgodovino. Se zažene, potisne naprej, počaka, se umakne, odpočiva in tako naprej. Pa zopet znova.

Ko stojiš pred velikimi kolodvori Pariza zjutraj od 7. do 8. ure, vidiš šele ogromne množice, ki prihajajo v Pariz na delo. Ali pa v Metrô (v podzemeljski železnici) množice, ki prihajajo in odhajajo, ki hité za zaslužkom. Čudni ljudje so Parižani in čuden je ta Pariz! Pariz, kjer so vladali komunisti, kjer so zborovali mednarodni kongresi, kjer se je določevala socijalna politika delavstva vsega sveta, Pariz, ki velja za središče kulture, kamor hodijo ljudje, žejni spoznanja kot Mohamedani v Meko, ta Pariz je nazadnjaški, starokopiten, da je joj. V nedeljo smo se sprehajali po ulicah in bulvarih. Vse polno trgovin je odprtih in ne samo čez dan. Ne, do 10., 11. ure zvečer! Nedeljski počitek velja samo tam, kjer so si ga delavske organizacije priborile. V trgovinah, kjer delajo sami družinski člani, pa je seve veselo življenje in robotanje v petek in svetek in pozno v noč. Ali pa stališče žene v francoskem javnem življenju. Kakor jo na zunaj smatrajo za veliko damo, je doma Francozinja vse kaj drugega. Ima skoro le dolžnosti, pravic malo. Možje in žene so nam o tem pripovedovali stvari, da smo skoro rekli: »wir Wilden sind doch bessere Leute . . .« Žena n. pr. ne sme razpolagati s svojim računom v banki, če je omožena; v zastavljalnici ne sprejmo od nje nobenega predmeta v zastavo, če ni zraven moževega dovoljenja. Razume se, da se najde v takem slučaju izhod: nese pač predmet v zastavljalnico domači prijatelj . . .

Plače francoskih državnih uradnikov so majhne; tudi privatni uradniki zaslužijo malo. So zelo delavni in seve jako varčni. Pariz sam na sebi ni za Francoze, ampak za tujce. Francoskemu Parižanu je ideal biti mali rentije. S 45. letom želi Parižan biti zasebnik z malo hišico v okolici, kjer se kratkočasi z rejo domačih zajcev in z ribolovom.

Tujcev je v Parizu vse polno, vseh narodnosti in plemen. V kabareti, varietejih in podobnih zabaviščih prevladuje angleščina. Pa kako umejejo Parižani loviti tujce na svoje limanice. Če hočeš v kakšno boljše zabavišče, ne dobiš vstopnice pri blagajni; tam so razprodane. Pač pa ti pokaže biljeter razprodajavce, kjer dobiš s 100 % ali 80 % ažija vstopnice, kakor jih le želiš. — In napitnina? Vzameš avto, plačaš vsoto, ki jo kaže taksameter in misliš, da si opravil. Pa se motiš. Tisti, ki ti je vrata odprl, moli roko. Pa tudi šofer zahteva napitnino. Mojstri so v tem. In tujec se jim mora privaditi.

II.

Jugoslovani v Parizu. — »Morgenland«. — Naše poslaništvo. — Naše gostilne in prehrana sploh. — Stanovanjske razmere. — Pot v Cherbourg. — Normandija.

Tudi Jugoslovenov je precej v Parizu. Največ seve srbskih študentov, ki imajo dobre štipendije. Potem precej Hrvatov. Med Slovenci je par prav tipičnih možakarjev. Vpokojen profesor — sicer še mlad po letih — z vizitko, kjer je vse polno »ancien, ancien« in naslovov, da je veselje; še mlad profesor, ki smatra, da je vzvišen nad vso okolico in za katerega ljubljanski ambijent ni dovolj dober; mlad literat, ki poseča z vso vnemo (in kolikor mu le zmore nesrečna — vedno premalo napolnjena denarnica) gledališča, shode, mitinge, predavanja; bohem, ki se čuti vzvišenega nad vsemi itd. Pa tudi prav pridni in prav simpatični so vmes. Slikar Trstenjak in kipar-slikar Pirnat sta razstavila v galeriji Carmine (51, rue de Seine) v zadnji razstavni sobici svoja dela. Tisoč frankov morata plačati od 16.—30. junija zato, da pokažeta tistemu Parizu, ki se zanima za umetnike in njih dela, kaj znata in kaj še hočeta. V isti galeriji v prvi sobi razstavlja bolj priznan umetnik in plača za razstavni prostor in isto dobo — pettisoč frankov ter 20—30 % od prodanih del. Druga soba je že cenejša (4000), tretja (3000), četrta (2000) in v zadnji — uboga Slovenca, ki pa korajžno gledata v svet z velikim upanjem na uspeh.

*

A propos! Naše poslaništvo! V lepi hiši in na lepem kraju, ali — tako zanemarjeno, da je strah in groza. V Parizu

se večkrat kuje marsikaj velevažnega za SHS —; naša država, ki daje zunanjemu ministru ogromne milijone za dispozicijski fond, pa nima sredstev, da bi nadomestila polomljene, stare raztrgane stolice, da bi tujec ali državljani SHS, ki pride v to poslaništvo, mogel vsaj sedeti. Res je sicer, da tega treba ni, ker vsakemu, ki vpraša po merodajnih činiteljih, rečejo kar na kratko: »ga ni — pridite »sutra««. Neki Nemec mi je pripovedoval v kavarni pri operi, ko sva se seznanila, da se našo državo na kratko imenuje »Morgenland«, češ: vedno se človeka odlaša na »morgen« (sutra) . . . In naše pariško poslaništvo v tem pogledu dostojno reprezentira ta »Morgenland«. In seve še v vsem, kar se tiče reprezentacije . . . Čudil sem se, ker je g. poslanik Spalajković imel dosedaj v zunanjem ministrstvu kar najboljše zveze.

Pariško poslaništvo je zelo važno. Zlasti za naše slovenske izseljence, ki jih je nad 30.000 na Francoskem; seve v glavnem so delavci po rudnikih in plavžih. Francoska ima med vsemi evropskimi državami res najmanj skrbi za takozvane brezposelne. Brezposelnost je sicer svetovni problem; hude skrbi ima Anglija, zlasti zaradi sporov v premogovni industriji. Danes podpira Anglija 1 milijon brezposelnih. Holandska, Švedska, Švica, Češka, Avstrija — vse imajo polno skrbi, kako obskrbeti brezposelne. V Italiji je število brezposelnih od 80.000 lani poskočilo letos na 230.000. Edino Francija je v tem oziru najmanj prizadeta. Oficijelno se trdi, da je približno 80.000 brezposelnih; dejansko pa bi ta država bila lahko i brez te statistike. Res je število tujih zaposlenih delavcev silno visoko. Naših je kot že omenjeno — okrog 30.000, ki so raztreseni po raznih krajih. Tu v Parizu je neki Srb za izseljeniškega komisarja. To mesto bi moral zavzeti človek, ki ga ti problemi vse bolj zanimajo in ki je zaenkrat še bolj blizu teh ljudi, ki so skoro sami Slovenci. Komunisti izdajajo v Parizu za te naše ljudi slovenski časopis »Glas«, ki je spretno urejevan. Na poslaništvu so mi tarnali čez komuniste, češ: vse bi bilo bolje, da teh ni med našimi izseljenci. Nisem nič rekel, kajti: mi nimamo s Francijo nobene delavske pogodbe. Našega delavca, ki se pri delu pohabi, se enostavno s par franki odpravi. Češkoslovaška je že pred več leti sklenila tako pogodbo s Francijo. In, če se za delavce ne brigamo tako, kot bi bilo treba, bodo delavci s tistim, ki se za nje bolj zanima.

V Parizu se shajajo naši ljudje v restavraciji »Dalmacija«, ki jo ima neki Jugosloven v oskrbi. So pa še trije — štirji lokali, kjer sem čital nad vhodom v cirilici »srpski restorán«. Potem smo bili v češkem restoránu, in sicer tako, da je šofer, ki nas je vozil, prišel sam na idejo ter nas zapeljal opoldne v »Čehoslovakijo«, kjer se dobro je. Pivo je v Parizu za nič; tudi v tej češki restavraciji, kjer sem po prvem vrčku napravil slovesno obljubo: piva ne pijem več, dokler ne pridem v boljšo deželo. Da imajo Rusi svoje restavracije, se razume, kajti Rusov je tu silno veliko. In Italijani! Čehi skrbe za reklamo; v Tourist-Office pri operi sama »Praž« — »Praž« — »Praž«. In lepe slike, panorame, priporočila.

O naših krajih sem videl samo v poslaništvu silno neokusen lepak o Rogaški Slatini, ki bo gotovo odvrnil tistega, ki bi imel namen priti v to izredno kopališče.

Na ulicah so kioski za prodajo časopisov. Češki, poljski, madžarski, nemški, ruski, švedski — vse je na prodaj. Jugoslovenskega — ne srbskega, ne hrvatskega, ne slovenskega — nisem zapazil. V tem smo res — edino edini . . .

*

V Parizu me je prav posebno zanimalo življenje ljudi-domačinov in tujcev — stanovanjske razmere in prehrana. Francozi imajo dober zakon, ki ureja lastništvo večjih hiš. Tako n. pr. omogoča, da postanejo posamezniki pravi lastniki poedinih nadstropij in celo stanovanj. Pri nas tega ni, kar se v večjih mestih zelo pogreša. Na ta način bi bilo v Beogradu in Zagrebu omogočeno, da dobe tudi manj premožni lastno stanovanje bolj v sredini mesta oziroma ondi, kjer si ne morejo sami postaviti hiše. Pri nas imamo v bivših avstrijskih deželah zakon o družbah z omejeno zavezo, ki omogoča skupno udejstvovanje lastnikov manjšega kapitala, vendar pa le-ta niti zdaleč ne nudi tega, kar omenjeni francoski zakon. V Franciji imajo še stanovanjsko zaščito, velja pa zgolj za domačine. Tujci bivajo v hotelih ali v podzakupih, kjer stanejo mesečne meblirane sobe od 200 do 2000 frankov, po legi in udobnosti, seveda. Študentje stanujejo v hotelskih mansardah, kjer plačajo po 200 do 500 frankov, zopet po legi in kakovosti. Domačini imajo z oddajanjem sob lepe zaslužke.

Hrana se dobiva prav tako za majhen in za velik denar. Restavrantí s tako zvanimi stalnimi cenami dajejo kosila po

1:50 do 5 frankov. Obedi po 5 frankov so že dokaj dobri. Kdor pozna razmere, lahko živi precej dobro po zmerni ceni. Seveda so v cenah velike razlike. Kava stane v navadni kavarni 1 frank, v boljši od 1 do 1:50 franka, v elitnih pa 3 franke in še več. Kuhinja ni napačna; vendar pa se ji mora naš človek nekoliko privaditi.

Glede snažnosti se mnogi pritožujejo, mi pa smo se preverili, da je graja presplošna. Za malo denarja seveda ne moreš veliko zahtevati. V Beogradu stane soba 80 do 100 Din, s taksami in napitnino izdaš 125 Din, v Parizu pa smo imeli boljšo sobo v 1. nadstropju ob eni največjih avenij v sredini mesta po 50 frankov. Lahko pa bi bili dobili v bližnjem hotelu takšno sobo po 30 frankov.

*

Pot iz Pariza k morju smo prevozili židane volje. Odpotovali smo zjutraj ob pol devetih s koledvora Sv. Lazarja in prispeli ob 3. uri popoldne v Cherbourg. Severna Francija, zlasti del, ki smo ga promatrali z vlaka, goji v glavnem poljedelstvo. Normandija je na glasu zaradi izredno lepe živine; nje mlekarški in poljski produkti gredo čez meje. V pristaniščih Havre in Cherbourg se vsak dan nakladajo ogromne količine poljskih pridelkov za Anglijo in pa na ladje za Ameriko. Tako smo videli v Cherbourgu nakladanje več vagonov špargljev na srednje velik parnik, ki je prepeljal blago na široko morje, da ga ondi preloži na velike ladje, ki zaradi plitvega obrežja ne morejo v cherbourško pristanišče.

Cherbourg je oddaljen Parizu za 536 km. Ima okrog 40.000 prebivalcev, ki jih preživlja pristanišče. Trgovski promet se ni mogel bohotno razvijati, ker je Cherbourg vojaško utrjen. Tem bolj pa cveté potniški promet, ker se tukaj ustavljajo vse večje prekoceanske ladje. Med njimi in pristaniščem občujejo manjši parniki. — Preko Cherbourga je priletel v Pariz Američan Lindbergh. Seveda so to brž zabeležili na primernem mestu v pristanišču in radi opozore tujca na ta napis. Sploh pa Francozi še vedno izgovarjajo z občudovanjem to ime. V Parizu vidiš Lindberghovo sliko skoraj v vsaki boljši trgovini. Junaško dejanje tega Američana pa razumeš popolnoma le tedaj, če si na širokem oceanu. Kamor pogledaš, sama voda, neskončna voda in zrak. Zdaj pa zdaj zaveje veter, ki je tu in tam vrlo neprijeten; orkani

in cikloni niso redki in stoprav sredi ogromnih valov spoznaš prvinsko silo oceana.

V Cherbourgu je na veliki obali tudi spomenik Napoleona I. Imperator kaže s prstom proti Angliji. Spodaj je napis, ki ni nič preveč laskav za angleški imperij. Semkaj prihajajo čez Rokavski kanal številni angleški izletniki in niso menda nič preveč veseli svarečega Napoleonovega prsta. Vzlic temu pa se na francoskih tleh dobro počutijo in parniške sirene morajo dolgo žvižgati, preden se Angleži zberejo za povratek čez kanal v domovino . . .

III.

Pregled popotnikov. — Ladja Leviathan. — Življenje na ladji. — Morje.

Zanimivo je, da se že v Cherbourgu kaže vpliv Amerike. Na naših železnicah so sicer tudi trije razredi. Bogati se vozijo v prvem razredu, srednji v drugem in ostali (skupaj s premožnimi štedljivci) v tretjem razredu. Vsi skupaj pa so ljudje. Na poti v Ameriko opaziš ogromno razliko med človekom, ki si lahko kupi I. razred na ladji in pa med onimi, ki se vozijo v II. ali III. razredu. Prvi razred je privilegiran. Potnik I. razreda pride lahko iz železniškega vagona naravnost na ladjo. Najsi ima vse nalezljive bolezni in uši, sprejet je z vso uljudnostjo in z vsem uvaževanjem, ki ga ima svet pred zlatim teletom. Popotnik II. razreda in pa popotnik tako zvanega turističnega III. razreda morata priti dan pred odhodom ladje. Vsak nepriviligiranec se mora podvreči tako zvani zdravniški preiskavi. Soproga vseučiliškega profesorja mora sneti klobuk z glave, da jo preiščejo, če nima uši; potuje namreč v II. razredu. Demimondka iz budimpeštanskega šantana spremlja bogatega Američana. Nji ni treba zdravniške preiskave, ker je popotnica I. razreda! No, popotniki II. razreda so sicer lahko še veseli, saj imajo svobodo kretanja. Ali III. razred! Tega »krotijo« čisto po vojaško: skupna vožnja, skupna prenočišča, skupna hrana. Res je, da je bilo nekdanje to postopanje umevno in utemeljeno, ko so potovale cele trume izseljencev v neznane kraje iskat sreče in bogastva. Danes, ko se evropski izseljenci omejujejo po izseljeniški kvoti in ko mora kandidat za izseljenca prebiti več let v negotovosti, se mi zdi to postopanje preveč nečlo-

veško. Ljudje so sicer zelo potrpežljivi, vendar ni lepo tako postopanje z onimi, ki si ne morejo privoščiti višjega razreda.

Ladja, ki nas vozi iz Cherbourga v Newyork, je največja na svetu. Prevozi pot iz Cherbourga v Newyork v pet in pol dneh, ta pot pa je dolga več kot 3100 morskih milj. Na dan prevozimo povprečno 460 milj. Ladja se imenuje »Leviathan«. Ima težnost 60.000 ton, dolga pa je 300 metrov. Sprejme lahko 3000 potnikov. Podobna je ogromnemu hotelu z vsemi udobnostmi, ki si jih lahko mislite. Prvi razred ima prekrasne kabine. Človek sploh ne čuti, da je na ladji. Postelje so boljše kot doma. Jedilnica je taka, da ji v Jugoslaviji sploh ni podobne. In družabni prostori, čitalnica, igralnica, dvorana za ples, dvorana za gledališke predstave! Vse je kar najbolj blesteče in bogato opremljeno. In bazen za kopanje! Nad 150 m² prostora v marmorju; voda je morska, vsenaokrog pa so bajne kabine. Bogate dame in petični gospodje imajo vsega, kar more človeško srce le poželeti. Natakarnji poznajo želje tako rekoč že v naprej. In jedača? Jedilni list se ponaša z izbiro, kakršne nima največji dunajski restoran. Drugi razred ima lepe kabine, tudi prav imenitne jedilnice in družabne prostore, vendar pa za 50 odstotkov slabše kot prvi razred. Hrana je imenitna in nad vse obilna. Turistični razred (III. razred za inteligente) zaostaja za drugim razredom, vendar se loči od tega po finem občinstvu. V turističnem razredu potujejo študirani poklici: profesorji, zdravniki, študentje. Že na obrazih se jim pozna, da so to po našem tako zvani »boljši ljudje«. Spoznate jih tudi po tem, da imajo vedno knjige v roki in da debatirajo; človek jim lahko stisne roko. Ni se mu namreč bati, da bi jo stisnil nepoštenjaku. V prvem in drugem razredu — kdo pozna soseda? Po obnašanju bi sodil v hribe; prste ima vedno v nosu, zeha, da mu vidiš v zlata usta. Po prstanih, uhanih in zlatnini spadajo v prvi razred. V prvem in drugem razredu vidiš in občutiš v raznih odtenkih moč denarja; v turističnem pa občutiš, kako propada pojmovanje naših mladih dni, ko smo zrl s svetim spoštovanjem v tako zvane učene poklice in omalovaževali tako zvane pridobitne sloje. Pridobitni sloji so danes zaslužnili učene poklice in si jih podredili.

Tretji razred za navadno občinstvo je tretji razred po pojmovanju današnjih mogotcev. Na naši ladji je potovanje še dokaj udobno; ali kako ogromen je razloček med tem,

kar dobita za svoj denar popotnik prvega in drugega razreda. Bogatinov dolar je mnogo bolj upoštevan in čislan nego težko zaslužen in pristradan dolar malega človeka. Sestavljal sem primerjalne poizkuse. 1 : 4 je vožnja (povprečno vzeto); dajatev pa 1 : 10, če ne še več. Seve pri tem primerjavanju nisem vzel v poštev postrežbe, vljudnosti stjuvardov (uslužbencev kabin, jedilnic itd.) ter lege prostorov in rešilnih naprav za slučaj potrebe.

Da, da, denar je danes sveta vladar. To mi je z vso prepričevalnostjo povedalo koj prvih par dni bivanja na ameriški ladji. Naš »Leviathan« je bivši Golijat »Vaterland«, ki so ga Američani leta 1914. na začetku svetovne vojne zadržali in si ga prilastili, preuredili ter mu dali sedanje apokaliptično ime. Ko pišem te vrstice, smo na širokem morju. Danes, dne 27. junija, smo oddaljeni od Newyorka približno 1550 milj, kar znači polovico poti, toda naš dnevnik, ki izhaja ob dveh popoldne in se imenuje »Chicago Tribune Ocean Times, published on board the steamers of the United States Lines«, nam je že prinesel vse novice iz Newyorka, Washingtona, Londona in Pariza. Poznamo kurze raznih papirjev newyorške borze. Vemo, da jugoslovenski dinar notira danes 1'76, čsl. krona 2'96 centa. Na ladji je več prodajalen. Vse lahko kupite, samo alkohola ne. Pijemo vodo z ledom, uživamo sadje, kakor si ga srce poželi in kakršnega še nikoli nismo videli. N. pr. »grapefruit« — izreden sad, ki ga naš človek sploh ne pozna. Češnje, jabolka, češplje, oranže, melone, dinje, banane, olive, fige, ananasi, kar vam je ljubo! Nadomešča vam alkohol, ki ga niti Slovenec tu ne pogreša. Dalje so na ladji brivnice, prodajalne tobaka, biblioteke, telovadnice, kopalnice, pralnice, kemične čistilnice, kino za otroke in odrasle itd.

Sopotniki na ladji so prav zanimivi. Največ je Židov, zlasti iz Madžarske — pravih madžarskih judov. Potem veliko dam, žensk sploh, ki gredo za možmi. In grdih, grdih... Jugoslovenov je kakih petnajst. Zanimivi so trije Makedonci, ki se vozijo z grškimi potnimi listi. Pripovedovali so mi, da so Srbi iz Grčije. Govore čisto makedonsko narečje. Takoj sem sumil, kdo so. Zdelo se mi je, da jim nisem bil všeč. Dva sta ameriška državljana — Srba iz Prizrena; najrajše jo udarita po angleško, potlej pa se čudita, če ju stjuvard — Anglež — bolj težko razume. »Boga mi, ovi

Englezi, ko jih razumije!» vzdihuje suh Macedonec, ki je že več let preživel v Kaliforniji in se zopet vrača tja. Pravim, da je tudi on že pozabil srbski in da govori hrvatski. Smeje se s svojimi brezzobimi ustmi, češ, da živi med samimi Hrvati. Dokaj številno so zastopani Čehi. Najbolj mi ugaja mlad Čeh, trgovski pomočnik po poklicu. Rad bi obogatel in ga žene hrepenenje v Chicago. Najbolj mu vliva pogum in vero starejši Slovak, ki je bil na obisku doma na Slovaškem in kupil za stare dni pod Turčanskim Sv. Martinom velkostatok (veleposestvo), sedaj pa se z mlado ženo, ki jo je tudi kupil doma, vrača v Ameriko, da še kaj zasluži. Ko se vrne, bo večji gospod tam doma . . . Lepe sanje.

Na ladji je dovolj časa za spoznavanje in razgovarjanje. Sicer so razredi strogo ločeni, a pošten Kranjec premaga vse ovire in dospe na smoter, ki si ga je bil zastavil. Poveljstvo ne mara, da bi se popotniki enega razreda shajali s popotniki drugega. Skrbi pa, da se ne bi nihče dolgočasil. Dnevni red je ta-le:

Ob 7. uri zjutraj greš v kopelj, iz kopeli v oblačilnico, nato v jedilnico, od tam na krov šetat, čitat, igrat; dopoldne prineso strežniki juho in jo ponujajo gostom; ob 12. uri je »lunch« (obed), potem kino, ob 4. uri kava ali čaj, ob 7. uri večerja, po večerji koncert, po koncertu ples. V vsakem razredu po dostojanstvu . . . Največ zabave imajo ljudje z uro. Med uro v Cherbourgu in uro v Newyorku je šest ur razlike. Vsakih 500 milj je treba pomakniti uro za skoro 60 minut nazaj.

Mene najbolj zanima morje, nepregledno morje. Dosedaj je bilo prav lepo in ugodno. Danes je deževno, vendar pa prijetno. Človek lahko po cele ure opazuje valovanje morske gladine. Morje se ne da z ničemer primerjati in nikdar dovolj popisati; tako nekaj mogočnega je ta strašna voda z vsem, kar je in kar zmore.

Zroč to ogromno morsko gladino, prišle so mi na um pesnikove besede:

Ti samo si pišeš zakon svoj . . .

In tvoj zakon je mir, in tvoj zakon je boj,

Tvoj zakon je tvoja volja.

Newyork in ameriška mesta.

IV.

Revizija potnih listov. — Newyork. — Nebotičniki. — Zidanje in zidarji. — Življenje sploh. — Jugoslovani v Newyorku. — Zoološki vrt.

V ponedeljek dne 27. junija smo se okrog 11. ure dopoldne približali Newyorku. Naš kolos »Leviathan« zaradi prenizke vode ni mogel v pristanišče, zato smo obstali pri trdnjavi. Že uro poprej nas je ustavila majhna barka, ki je pripeljala pregledovalne uradnike. Brž se je začela revizija potnih listov in zdravstvenega stanja popotnikov prvega in drugega razreda. Opravlja se s primerno počasnostjo in s ceremonijami, ki te takoj seznani z ameriškim birokratizmom. Že v Cherbourgu so nam dali rumene izkaznice s števil. VIII. Ugibal sem, čemu to, ali domislil se nisem. Pri reviziji se mi je stvar zjasnila: Angleži imajo n. pr. številko I. Ž njimi se opravi na kratko. Francozi imajo številko III.; tudi pri njih gre dokaj naglo. Pod številko VIII. smo Jugoslovani v častiti družbi z Rumuni, Grki, Poljaki, Turki, Armenci in podobnimi. Tukaj je revizija, kajpa, dokaj strožja in tudi daljša. Potnikov prvega in drugega razreda sicer ne nadlegujejo preveč, ako se ne vidijo izkušenim očem ameriških birokratov na moč sumljivi, ali večji križ imajo potniki tretjega razreda, ki jih spravijo na prosluli otok Ellis Island. Onda jih temeljito preiščejo in šele po tej mučni proceduri izpuste na svobodna ameriška tla. Vsak potnik ostane nekaj časa na tem otoku. Sumljivi ali oni brez pravih dokumentov pa včasih dolgo, zelo dolgo.

Pregledovanje mi je znatno prikrajšalo užitek, ki bi ga bil imel sicer s pogledom na Newyork, ki je z morja zelo lep. Po izvršenih preglednih ceremonijah smo okrog pol petih popoldne pristali v pristanišču, kjer so nas pričakovali naši newyorški prijatelji. Čakala nas je še carinska revizija, ki je

dokaj praktično urejena in gre hitro izpod rok. Nato pa hajdi v hotel, da odložim prtljago.

V hotelu, ki je, kajpa, nebotačnik s 15 nadstropji, sta se takoj pokazali dve ameriški lastnosti: praznoverje in hinavščina. Ko sem se vozil z liftom v odkazano mi sobo v 14. nadstropju, sem videl, da ni 13. nadstropja. Pri gumbih, kjer pritisneš na »Stoj!«, so številke; trinajsto zaman iščeš. Moderni Američani so plitvi, zato pa tudi praznoverni ljudje, ki se bojijo »nesrečnih« števil. Hotelski direktorji jih dobro poznajo, zato pa hoteli in zasebne hiše nikjer ne označujejo 13. nadstropja. Dejanski, kajpa, greš v 13. nadstropje, toda z nakazilom za 14., samo da ni nesrečne številke 13. Ko sem vstopil v hotelsko sobo, sem najprej opazil na mizi debelo knjigo. Pogledam: Sveto pismo. Ta knjiga je v Ameriki na vsaki mizi ali omari. Newyork ima sigurno 300.000 hotelskih sob; predstavite si, koliko svetih pisem konzumirajo samo hoteli! Navsezadnje je to prav, saj ima knjiga mnogo lepih naukov. Ali kako jih Amerika izvršuje! Prav dolarska dežela je kaj daleč od Svetega pisma.

*

Na cestah, v avtobusih in v podzemnih železnicah se Newyork človeku takoj prikupi. Po dnevu vzdržujejo red v bučni gneči ljudi in vozil redarji, ki vzgledno opravljajo svojo službo, ponoči pa se ceste avtomatično zapro. Rdeča luč pomeni prosto pot gori in doli, zelena prosto pot počez. Ko ugledajo pasantje in šoferji zeleno luč, brž obstanejo. Iz prečnih ulic pridrvi zadržana množica, ki takoj izgine, ko se zopet pokažejo rdeče luči.

Na avtobusih in v tramvajih ni listkov; konduker ima skrinjico, ki vanjo vtakneš pet centov. Če nimaš drobiža, ti zmenja konduker. Na podzemnih železnicah tudi ni listkov. Preden vstopiš, vržeš v avtomatično zapiralo novce in pot se ti odpre; zdaj se lahko voziš, kolikor hočeš. Ko izstopiš in prestopiš avtomatično ograjo, ne moreš nazaj, če spet ne vržeš v avtomat nadaljnih 5 centov. Neugodno pa deluje nadcestna železnica, ki teče nad cesto, zlasti nad Broadway avenijo. Povzroča strahovit ropot in trušč. Take reči človeku dostikrat pokvarijo veselje, ki ga ima sicer nad lično in lepo zgrajenim velemestom.

Newyork šteje približno 6 milijonov prebivalcev, s predmestji bajе celo 7 milijonov. Kaj čuda, če po ulicah polje in

se razliva pravo pravcato človeško morje. Kakšen prizor se nudi gledalcu med 7. in pol 10. uro zjutraj n. pr. na kolodvoru Pensilvanija: redko kje na svetu se menda vidi toli ogromno človeško mravljišče. Ljudje — črni, beli, v vseh odtenkih — se prelivajo sem in tja, pljuskajo ob zidovje in se razhajajo: hite v pisarnie, v urade, v pristanišča, na deželo; kdo ve kam jih žene potreba po »žoltem hudiču«, po zlatu — po dolarju, ki je bog te dežele . . .

Našemu človeku na moč imponirajo ogromne zgradbe, ki jim pravijo »buildingi«. Največji ober je Woollworth Building, palača s 64 nadstropji, ki ima dostojne tovariše v New Paramount Building, Equitable-, Municipal Building itd. To so res pravi nebotičniki. Pri velikih nebotičnikih Amerikanec vedno poleg imena stavbe pristavlja »Building«, dasi beseda pomeni le »stavba-poslopje«. V zadnjem času so določile oblasti za stavbo teh velikanov poseben stavbeni red; doslej so jih namreč zidali brez vsakršne olepšave, hoteč imponirati zgolj z višočino. Poslej morajo biti tudi po slogu okusni. Pravkar zidajo novega velikana: imel bo 145 nadstropij. Seveda ta nadstropja niso tako visoka, kakor so naša. Sobe so namreč nizke: od 2'50 do 2'70. Tri metre imajo zgolj spodnja nadstropja.

Zidajo iz železa. Najprej se izdolbejo prostori za podzemne etaže — Newyork leži na sami skali. Veliki električni svedri vrtajo luknje v skalo, dinamit poka ves dan in ogromne električne lopate mečejo kamenje na površino. Največji gospod med delavci je tu zidar; naj pa mimogrede omenim, da ni lahko priti za zidarja, ker Unija zidarjev sprejema zelo omejeno število vajencev. Že pred vojno je bilo treba plačati v zidarskem cehu 100 dolarjev pristopnine. Zidarji imajo visoke mezde: med 18 in 25 dolarjev na dan, ali v našem denarju 1000 do 1250 dinarjev dnevno. Nekje sem čul sledečo značilno anekdoto:

Pred sodnika so pripeljali vinjenega zidarja, ki se je zagovarjal, da se je napil zaradi tega, ker mu je žena povila 27. otroka. Sodnik ga je oprostil, češ, kdor ima 26 otrok, se lahko pri 27. napije. Zidar pa se potrka na prsi in pravi:

— Da, gospod, kaj takega si lahko privoščijo samo zidarji!

Da, zidarji so delavci z izjemnim stališčem.

Pri starih hišah vpliva nekam neugodno velik železen sod za vodo, ki stoji na ravnih strehah; pa tudi posebne stopnice zunaj ob hiši od nadstropja do nadstropja niso nič

kaj prikupljive. A tako delajo zaradi večje varnosti pri požaru, ki utegne biti tukaj še posebno strahotna katastrofa.

*

Prav dobro in sorazmerno po ceni se zajtrkuje, obeduje in večerja. Restavracije so različnih vrst: zajtrkuješ lahko (pa dobro!) za 30 centov, obeduješ za 60—65 centov, večerjaš za 50—70 centov. Navzgor so cene seveda samo v dolarjih, so pa le v imenitnejših lokalih. Zelo veliko se uživa sadje, pijejo se sadni soki in mrzla voda. Alkohola oficijelno nikjer ne dobiš, cvete pa tihotapstvo. Za drag denar bi se ga lahko človek v deželi prohibicije prav po kranjsko »nažehtal«. Sicer pa dobiš toliko sadja in tako dobre sadne soke, da res nimaš poželjenja po alkoholni pijači.

Stanovanja so draga. Na periferiji stane opremljena soba 5 do 6 dolarjev na teden. V hotelih stanejo od 3 ¹/₂ dolarja navzgor do visokih vsot.

*

Newyork je tipično mednarodno mesto. Največ je v njem Ircev (3,500.000) in Židov (1,250.000). Pravijo, da Irci vladajo Newyork politično in upravno, Židje pa denarno. Izmed manjšin je najbrže največ Italijanov (okrog 700.000). Jugoslovenov biva tu približno 10.000. Naša država ima v Newyorku generalni konzulat in izseljeniški komisariat, ki imata oba veliko opravka. Slovencev je okrog 3500, med njimi so najbolj kompaktni izseljenci iz Domžal. Peter Zgaga iz Sakserjevega »Glasa naroda« rad opisuje njih navade in običaje.

Izmed Jugoslovenov so nekateri na odličnih mestih: predvsem izumitelj Tesla in vseučiliška profesorja Pupin in Radosavljević. Sarajevčan dr. Altarac je uradnik javne knjižnice, Hrvat Mladineo in Slovenec Rajner Hlača sta uradnika »Društva za informacije o Ameriki«. Lastnik banke in »Glasa naroda« Slovenec g. Sakser ima v službi več rojakov: bančnika gg. Kusa in Škulja, novinarje gg. Terčka iz Idrije, Benedika in Potrato iz Ljubljane. Med Domžalci je tovarnar g. Hribar zelo ugledna in petična oseba. Dalmatinski Hrvati so uslužbeni na ladjah. Nekateri imajo gostilne, »salone«. Srbi so po večini iz Banata.

*

Ogledal sem si zoološki vrt, ki je velik in imenitno urejen, pa indijanski in španski muzej, javno knjižnico, več znameniti javnih poslopij — zlasti so originalno lepa ona, v katerih rezidirajo paroplovne družbe n. pr. Cunard Linie — potem cerkva vseh mogočih konfesij, templjev, bank, borzo itd. To so stavbe in naprave, ki so dostojne bogate in mogočne Amerike.

V centralnem parku se mi je nudila za newyorški velikomestni okoliš nenavadna idila: v parku sta se pasli dve kravi kakor v kakem našem trgu. Izprva sem se čudil, ali moj informator me je brž poučil o ozadju te idile, ki je tipično velikomestno:

Kravi je podarilo mestu Newyork poljedelsko ministrstvo, češ, naj newyorški otroci vidijo, odkod je mleko, da ne bodo mislili, da se tudi mleko izdeluje v tovarni.

V.

Newyork in druga ameriška mesta: Chicago, Cleveland itd.

Newyork je največje ameriško mesto. Je »Amerika« in ni — »Amerika«. Nekateri trde, da je le predmestje one Evrope, ki ima svoj London, svoj Pariz, Berlin in Dunaj in pa predmestje — Amerike, kakor jo predstavljajo: Chicago, Cleveland, Pittsburgh, Detroit, Millwaukee in njih okolica.

Chicago je drugo veliko mesto Amerike. Pravijo, da šteje že 4 milijone prebivalcev; če je res, ne vem — kakor je težko reči, da jih je v Newyorku le 6 in da jih ni s predmestji celo 8. V Newyorku je cesta, ki gre od enega konca do drugega. Broadway (široka cesta) se ji pravi. Sedeš na streho, oziroma v prvo nadstropje ogromnega avtobusa in se za majhen denar voziš počasi in hitro, hitro in zopet počasi (kakor nanese promet) po tej dolgi, široki in lepi cesti eno uro, dve, tri in videl si skoro ves Newyork. Ne tako v Chicagu. To je nad vse prostrano mesto. V nasprotju z Newyorkom, kjer človeka zadivijo nebotičniki in sploh visoke stavbe, je Chicago pravo vrtno mesto, mesto malih, okusnih in prijetnih malih hišic. V Newyorku se mora vsled ogromnega prometa zgoraj, vršiti tudi velikanski promet spodaj. Newyorška podzemna železnica je prava potreba, je nekaj, brez česar bi to gigantsko mesto sploh ne moglo obstojati. Njeni brzovlaki in njeni lokalni vlaki so polni; vedno je dovolj potnikov, ki edino na ta način morejo priti naprej. Prav

interesantna so opažanja pri vhidih in izhodih iz tega podzemlja; in ne samo pod mestom samim, ampak tudi pod morjem teče vlak, ki prevaža brezskrbne ljudi na drugo stran zaliva Smo pač v rokah usode in — v neprestanem razvoju se nahajajoče tehnike! — Chicago nima podzemne železnice za osebni promet. Ni je bilo še potreba. Pač se sedaj mnogo govori, da se zgradi tudi ta. Zakaj pa bi se edino Newyork bahal z njo?! Saj Chicago pravzaprav tudi nebotičnikov ne bi potreboval, ali če so v časti v največjem mestu, ki stoji na skali, zakaj pa ne bi bili tudi v drugem, ki je sicer zgrajeno na mehki zemlji . . .

Velika ameriška mesta so se razvila prirodno ob morju, ob številnih jezerih in rekah. Newyork, Boston, Baltimore, Philadelphia so ob Atlantskem oceanu, oziroma ob zalivih rek, ki se izlivajo vanj, San Francisco in Los Angeles ob Pacifiku. Ob mičiganskem jezeru sta Chicago in Millwaukee, ob erijskem jezeru Cleveland, Detroit, Buffalo, ob superior jezeru Calumet, Duluth itd. Washington leži ob reki, New Orleans, Kansas City, St. Louis itd. prav tako, kajti Vodnikova: »le ruda, kupčija tebe živi« — velja tudi prav za vsa ameriška mesta.

Chicago je sicer koj za največjim ameriškim mestom, ali v svoji deželi Illinois ni — glavno mesto. Springfield je glavno mesto Zvezne države Illinois; v njem je sedež zakonodaje in državne vlade. Je to mesto s komaj 80.000 prebivalci, in iz velike Chicage je treba v mali Springfield, če hočeš osebno opraviti kaj pri — državni vladi. To je ameriška posebnost. Tudi v drugih državah je tako; glavna mesta, kjer je sedež vlad, niso največja ali najpomembnejša mesta. — V Springfieldu na pokopališču Oak Ridge leži pokopan Abraham Lincoln, veliki predsednik U. S. A. za časa strašne državljanske vojne pred 60. leti.

Chicago je za Slovence skoro najvažnejše mesto. Ko je to sedanje velemesto štelo komaj 30.000 prebivalcev, so se že prvi Slovenci vselili v njem. In v tem mestu je začel leta 1891. izhajati prvi slovenski časopis »Ameriški Slovenec«, ki ga je urejeval Anton Murnik. V bližini Chicaga je Joliet, kamor so se tudi naši ljudje prav kmalu naselili. Na poti med Jolietom in Chicagom je Lamonte — slovensko-ameriško »Brezje«.

Življenje v Chicagu se precej razlikuje od onega v Newyorku. Ne prevzamejo te takoj oni silni vplivi orjaškega vele-mesta; še-le postopoma te to vele mesto prijemlje in polagoma še-le spoznaš, da je tu že prava Amerika. L. 1804. so U. S. A. zgradile tam, kjer se razprostira danes skoro štirimilijonsko mesto, malo trdnjavico. Danes pa je tu središče mesne, jeklar-ske in premogovniške industrije in obenem — Garten-City (vrtno mesto)!

Cleveland je tudi veliko mesto; šteje nad 800.000 prebivalcev. Leži v državi Ohio, ki je centralno severna država. Razprostira se ob jezeru Erio in reki Ohio, ki jo loči od Za-padne Virginije in Kentucky. Glavno mesto je Columbus, ki je središče znatne čevljarske industrije. Cleveland — dasi največje mesto v državi Ohio — zopet ni glavno mesto, pač pa najpomembnejše in ga ljudska govorica vsled prekrasne lege in ugodnega miljeja nazivlja Forest-City, gozdno mesto. Okolica Clevelanda je dejansko izvanredno prijazna, razno-lika in zopet enostavna, pestra in vendar mirna, vele mesto in obenem mična, zala vas. Tam v daljini in vendar blizu so strašne tovarne, tu prav blizu, 15 do 20 milj stran, in vendar daleč, so pa travniki, gozdiči ter ljubka ljudska bivališča. Povsod pa sijajne, asfaltirane ceste in poti. V najbližji bližini pa svetlozeleno jezero, včasih tiho in spokojno, včasih bučno in hrupno, ugodno in tudi neugodno.

Drugo največje slovensko mesto je Cleveland. »Slove-nian Auditorium« na cesti St. Clair je tega sijajen dokaz.

Newyork — Chicago — Cleveland, k njimi še Millwaukee, Detroit, Pittsburgh, pa okolica teh mest, in zdi se ti, da si v drugem, novem svetu. Povsod te osvoji vsako posamezno mesto po svoje. Saj sem vendar že star, izkušen popotnik, ki ga je žgalo i vroče tropično solnce i brila mrzla burja — utrjen na zunaj in znotraj, a vendar: mogočni so celotni vtisi, ki so prevzeli mojo notranjost. — In ne samo stvarni vtisi, tudi osebni so tako bogati i tako raznovrstni, da blagrujem večkrat usodo, ki mi je naklonila tako odlične prijatelje po širni Ameriki, da sem vžival ta novi svet res po mili in dragi volji, tako, kakor se še sanjati nisem upal.

VI.

*Moji mentorji in moja družba po raznih ameriških mestih. —
Moji znanci in prijatelji.*

V Newyorku: Etbin Kristan, Rainer Hlaća, Mladineo, inž. Bolaffio . . . Odlična družba, prvovrstni poznavalci i Newyorka i Amerike. Koj si bil doma med svojimi in vendar med Amerikanci, ki jim je Newyork druga, če ne že edina domovina. In čiceron, ki ga ne vodi težnja za zaslužkom, se ne more v nobenem slučaju meriti z onim, ki ga vodi poleg poznanja stvari — še ljubezen . . .

V Chicagu . . . Rad se bom spominjal dni, ki sem jih preživel v tem mestu in v družbi, ki me je obkrožala.

Kako morem pozabiti prijetne ure, ki sem jih prebil pri starosti socialnih demokratov Jožetu Zavertniku, ki je obdržal še ves svoj idealizem v zmago svet odrešujočega socializma! Razgovarjala sva se ure in ure, in zopet in zopet o početkih socialističnega dela v slovenskih krajih, ko je mladi Jože Zavertnik oral ledino z »Delavcem«, prvim slovenskim socialističnim listom. Poslušal sem ure in ure o bojih, ki jih je vojskoval, in jih bojuje še danes že osiveli Jože Zavertnik kot glavni urednik edinega delavskega dnevnika med Slovenci sploh, kajti »Prosveta« je edini slovenski dnevnik, ki je last delavske organizacije. — In kako naj pozabi moja duša idealizem prijatelja Frank Zajca, ki teden za tednom daje kos sebe slovenskemu delavcu s »Proletarcem«, ki mora postati nerazdružljiv tovariš slovenskega naseljenika v Ameriki?! Prijetne so bile ure, ko sva kramljala in debatirala o nebroj problemih, žal, bile so prekratke in prezgodaj so minile . . . In pogovori s Chas. Pogorelcem, ki vodi težavno organizacijsko delo z ljubeznijo, ki ji je težko najti primere. Ribničan je; tudi njegovi rojaki so šli po svetu in mnogemu je suha roba prinesla »i slave i blaga«. V Zagrebu n. pr. so Ribničani v velikem priznanju. Tudi brat Chas. Pogorelca je tam trgovec. Zagrebška trgovska in obrtniška zbornica ima za predsednika ribniškega rojaka. Naš Charles ne bo s svojim delom zaslužil ne slave, ne blaga, pač pa zavest, da je vršil svoje delo za vzvišene cilje, za prospeli svojih bližnjih, za osvoboditev delavskega razreda izpod jarma, ki ga je okoval kapitalizem.

Vesel sem bil zlasti pri sejah, kajti tod sem mogel pogledati globlje v notranjost posameznikov. Seje so zame zelo hvaležen prostor za študij vrednosti posameznika.

— Upravnik »Prosvete«, Filip Godina, predseduje po navadi političnim sejam. Odločne so njegove besede. Kakor je v veseli družbi eden med prvimi, kamerad, da mu težko najdeš enakega, tako je poln dostojanstva, kadar predseduje sejam sodrugov, ki streme za enim in istim ciljem. Prepričan je, da je na pravi poti, in to ga vodi. Strast ga ne zapelje, četudi na političnih sestankih prerada zavlada strast ali fanatična vera v »svoj prav«.

Predsednik Slovenske narodne podporne jednote predseduje glavnemu odboru. Doma je iz Prlekije. Mlad je zapustil očetovo kmetijo, kjer je bilo še dokaj sester in bratov. Široki svet ga je oblikoval in ga dnevno oblikuje . . . Mesto predsednika velike jednote ni moglo najti boljšega moža. Instinkt množice je res mnogokrat prav na mestu. Vincenc Cainkar je miren in hladen presojevalec. Težak je posel predsednika, ki naj vstreže vsem in vsakemu. Stoji na čelu. Vsak in vsi ga opazujejo. Na čelu je jednote, ki ima veliko premoženje. Odgovornost nosi, zagovarjati mora korporacijo, ki jo vodi. Res je — organizacijsko vzeto — njegovo stališče nadvse težavno. Po zmislu njegove predsedniške službe bi moral biti vodnik in voditelj, inicijator in načelnik, prvi med enakimi, dejansko pa je predsednik SNPJ po mrtvih črkah statuta in po dosedanji praksi v glavnem odboru enak med enakimi.

Podpredsednika Vidricha sem imel priliko opazovati, ko je nadomeščal predsednika Cainkarja na seji glavnega odbora in ko smo ga izvzeli v Conemaughtu stoloravnateljem na predlog dovtipnega Franka Podboja. Naši Notranjci so krepki in žilavi ljudje, ki ne klonejo, ki kljubujejo vsemu, če treba. Prijatelj Vidrich je eden izmed njih.

Donald Lotricha opazovati pri predsedniškem delu je pravi užitek. Mladina se zbira krog njega. Mladinsko društvo Pijonir, SNPJ, ima svoj delokrog v Chicagu. Donald Lotrich vodi seje tega društva, v katerem je slovenska ameriška mladina, z vso spretnostjo previdnega dirigenta. Njegovo stremljenje, da zbere v krogu SNPJ vso mladino slovenskega pokolenja, je res vse pohvale vredno — le nekaj pomislekov in želji bi rad povedal, ki so mi po društveni seji dne 15. julija počele rojiti po glavi. Občevalni jezik »Pijonirja« je angleški. Naša v Ameriki rojena ali v najnežnejši starosti v Ameriko priseljena mladina govori najrajše angleško, kajti šola, stik na ulici s tovariši drugih narodnosti, vsa javnost sploh, nehote vtisne

mlademu bitju v srce angleščino kot dominujoči, kot edino pravi jezik, ki ga je treba govoriti. Velike so Zedinjene države in vse govore, morajo govoriti angleško. Kako neznaten je jezik Slovenca, Čeha, Hrvata, Poljaka ali Srba. »Polak« je psovka, ki mlado dušo boli, in kdo se raje izogne skeleči psovki kot mlado, nežno stvorenje? Mladi v Ameriki rojeni Slovenci so zato raje že Amerikanci. Nekateri od njih hočejo celo pozabiti zemljo, ki je rodila njih očete in matere, in kot »pravi Amerikanci« nočejo imeti nikakršnih stikov s staro, ubogo domovino, ki jo ne poznajo, o kateri ne vedo, kako je lepa, kako je prijetna, in kako zasluži vso ljubezen svojih sinov in hčera, pa tudi vnukov in vnukinj.

Angleži so se preselili v Ameriko, ostali so Angleži in osvojili so celo svojemu narodu novo deželo. Nemci so prišli pred več stoletji v Pennsylvanijo v večjih množicah. In ob saškem neurju sedaj, ko se zbira za poplavljenke in ponesrečence, smo čitali v nemških ameriških listih o znatnih darovih prapravnukov in prapravnukinj potrebni domovini njihovih dedov. Težko je res malim naselbinam ohraniti celo, vso bitnost svoje narodnosti, kajti veliko morje praviloma pogoltne male otočiče, vendar dandanes z ozirom na velike gospodarske krize, ki bodo nastale v dogledni dobi, postaja zlasti za naseljenike v Ameriki vprašanje bodočnosti prav aktualno in pereče. In tu pride in mora priti do veljave geslo: Čim več jezikov znaš, tem več veljaš!

Mladi ameriški Slovenec, ki se je pri starših naučil slovensko, ki ga je pozneje mladinsko društvo izvežbalo, da zna res svoj materini jezik, se bo igraje ob potrebi naučil rusko in srbsko. Ameriška industrija bo v doglednem času našla najboljše trge za svoje industrijske izdelke v Rusiji, ki je ogromna — ki se razprostira od Jugoslavije do Tihega oceana. Njeno prebivalstvo šteje mnogo nad sto milijonov. Ali ne bo ameriška industrija raje uporabila za pionirska dela svojega razvoja v Rusiji tistih, ki bodo znali poleg angleščine še kak slovanski jezik?

Donald Lotrich si je nadel prelepo nalogo, ker organizacija mladine je sama po sebi najhvaležnejša naloga; naj še da dosedanjemu okviru vsebino: nekoliko ljubezni do dežele njenih staršev in do slovenskega jezika, ki si ga naj naša mladina po mogočnosti ohrani v lastno korist.

Rad sem bil v družbi delavskih novinarjev. Prijatelj Molek je sicer redkobeseden mož. Ne govori rad; bolj posluša in marsikak vščipec se rodi v molčečem možu takrat, ko drugi mislijo, češ, kaj pa ta samotar! Ivan Molek je tudi literat, ki ga moramo z vsem respektom oceniti.

Novinarjenje je obrt in ni — obrt. Mnogi mislijo, da se da novinarja napraviti in da ga je treba samo imenovati ter mu povedati: od zdaj boš hodil v redakcijo od 8. ure zjutraj in boš delal do 5. ure popoldne, opoldne pa imaš eno uro odmora. Stavec pa te bo cukal za gradivo, in ti moraš imeti pripravljene rokopise ali izrezke, da jih bo zopet postavil. Tako posmatrani novinarji so obrtniki. In obrtnik je lahko mojster v svoji stroki. So pa nazori, da je novinarjenje več kot rokodelstvo, ker pravi novinar ne piše radi stavca, radi tega da napolni kolone, ampak radi čitateljev. Pravi novinar je vzgojitelj, je učitelj in vodnik.

Časopise, ki imajo namen in nalogo: služiti denar lastnikom, lahko pišejo novinarski rokodelci, kajti publika je zadovoljna z rokodelskim delom, to je s poročanjem novic: kdo je zmagal v rokoborbi, kdo je šampion pri žoganju, kdo je prvi pri golfu, kje in kako je gorelo, koga in kako so okradli, koga in kako so ubili, kakšno obleko je imela v gledališču žena milijonarja X., kako se je oblekla prijateljica tovarnarja B. itd. itd. Poročanje, da ugajajo poročila instinktom najširših množic, je rokodelska obrt, ker služi namenu kapitalističnega časnikovega gospodarja. So pa časopisi, ki jih pišejo novinarji zato, da povedo čitateljem tudi stvari, ki jih neradi berejo ali slišijo; so časopisi, ki služijo poduku in ki služijo boju proti nazadnjaštvu, temi, senzaciji, korupciji. Taki novinarji niso rokodelci, ampak bojovníki, učeniki. Zanje ni osemurnega delavnika. Njih življenje je en sam delavnik. Delavski novinarji se vojskujejo za osemurnik, šesturnik itd. — sami pa imajo delavnik, ki ne pozna omejitev. Učitelj, vzgojitelj in voditelj ne omejujejo svojega dela v okvire — ura zanje ne velja.

Novinarji pri »Prosveti«, pri edinem slovenskem, čisto delavskem dnevniku, so učitelji in vzgojitelji, so vodniki in bojovníki. Uče nevedne in nezavedne, kje in kod vodi prava pot, vojskujejo se z reakcijo in temo. Vzvišen je program SNPJ. Dnevnik »Prosveta« je njegov glasnik. Molek je delavski novinar. Mlajši njegovi tovariši so zato v dobri šoli.

V Milwaukee so mi bili spremljevalci poleg Charleja Pogorelca iz Chicaga dobri poznavalci tega prelestnega mesta: Frank Novak, urednik »Vestnika«, pogrebnik Ermenc in Viktor Petek. Brez njih pomoči: kaj bi in kako bi ogledal to ogromno in prezanimivo mesto. Drvel je avtomobil po mestu in okolici, vedno nova in nova panorama, ena zanimivejša od druge.

V Clevelandu so rojaki Garden, Sitar, Jurman, Gorjup Tine, Frančeškin, Radl, Grošelj in Vatro Grill pripomogli vsak po svoje, da sem spoznal to sijajno mesto in njegovo prezanimivo okolico kar najdetajlnije.

V Detroitu je bil moj prijatelj Tauchar iz Chicaga ter Josip Mentoni, potem brat njegov Martin in seve moj nepozabni clevelandski Garden, ki me je zvesto spremljal povsod po širni Ameriki, ki so nama razkazali vse lepo, podučno in zanimivo.

Pittsburgh, čez dan neugodno, zvečer pa prav skrivnostno in tudi strašno, zgolj industrijsko mesto! Nikdar ne bi mislil, da že dolgih 20 let prebiva v njem moj znanec iz mladih dni, Polde Škerlj, in da pride semkaj iz Ohio meni nasproti ljubi prijatelj Nace Žlemberger. Cannonsburg — Johnstown — Wilkes Baerre — Forest City itd. — Topla zahvala vsem, posebno Terčelju in Jerebu, Vidrichu, Gabrenji in Ratejcu in — vsem, kajti kje bi brez njih ogledal tako te zanimive kraje kot mi je bilo le v njih spremstvu mogoče. In, ali bi mogli poteči dnevi mojega bivanja tako sladko in prijetno brez njih? Ne, ne, ne!

In iz Newyorka v Cherbourg. Bivši urednik »Mladinskega Lista«, belokranjski rojak Jakob Zupančič, kot dober poznavalec Amerike, potuje tudi v domovino obiskat svojega očeta, ki je »star Amerikanec«. Leta 1868. le je kot 19letni belokranjski mladenič podal v Ameriko na jadrenici. Vožnja je trajala 64 dni. Bil je prvi slovenski ameriški poštar v Chadevicku, Ill. Leta 1895. pa se je vrnil v ljubo Belokrajino. V Ameriko pa je poslal svojega sina. Kri ni voda . . .

V nad vse prijetnih razgovorih z Jakobom o Ameriki je minula skoro prehitro naša rekordna vožnja. Hvala mu za lepe pomenke!

Vtisi.

VII.

O prohibiciji, o tihotapcih z alkoholom in o težkem boju za obstoj.

Ko smo se podajali na pot v Zedinjene države ameriške, smo se v šali poslavljali od vseh mogočih pijač, češ, v deželi prohibicije je »suša«, ondi se pije samo voda ali pa sadni soki. No, verjemite mi, da sem v tej »suhi deželi« popil v enem mesecu več vina nego doma v »mokri« Sloveniji vse leto. Prav za prav človek res ne bi pogrešal alkoholnih pijač, saj dobiš za neznameniten denar poljubno količino najboljših sadnih sokov, ki jih je obilna izbira: če nočeš limonade, imaš na razpolago oranžado, ananasov sok itd. Sladoled — ice cream — se takisto prodaja v vseh mogočih odtenkih. In sadja nimaš nikjer v tako razkošni izbiri: banan, breskev, oranž, velikih jagod, malin, hrušk, jabolk, pa dinj in lubenic. Američan uživa veliko sadja: že pri zajtrku začne ž njim, nato seže po kaki meseni ali jajčni jedi, ki jo zalije s kavo, čajem ali mlekom. V Ameriki se tudi prideluje veliko grozdja. Ko dozori, ga brž spravijo na trg. Ljudje ga kupujejo in ga doma stiskajo. Kamorkoli sem prišel, povsod so mi prinesli dobrega vina iz kalifornijskega ali newyorškega grozdja, ponekod tudi iz ananasovih sadežev. Vino je seve različne kakovosti, kakor ga pač ljudje umejejo prirediti. Doma ga ima prosto vsak Američan, le prodajati se ne sme. Vzlic temu pa se vino tudi na debelo fabricira. Ljudje, ki se pečajo z izdelovanjem vina in pa s tihotapljenjem alkoholnih pijač, se imenujejo »butlegerji«. To so po navadi imoviti Američani, ki imajo dobre zveze. Saj v dolarski deželi samo bogatstvo nekaj zaleže. Angleško se ne pravi: »Ta ima toliko in toliko premoženja,« marveč: »Ta je toliko in toliko v r e d e n !«

Ko sem se vozil iz Pittsburgha v Johnstown, je prisedel k meni deček, ki bi mu prisodil enajst let. Bil je prav čeden in bistroumen fantič. Ko je slišal, da govorim s svojim tovarišem slovensko, me je vprašal rusinsko, kakšen jezik govorim in kam se peljem. Začela sva se razgovarjati. Mali mi je razlagal o življenju svojcev, o svojem šolanju, domovanju itd. Vprašal sem ga med drugim, kaj bi hotel postati, ko bo velik. Ponosno mi je odvrnil: »Butleger« in lice mu je zažarelo.

To sem slišal tudi iz ust malo starejših dečkov, vendar me ni tako speklo kot sedaj, ko je to tako odločno izrekel ta simpatičen deček.

»Butleger« je tedaj med ideali mladega Američana!

V Ameriki je že tako: vse se presoja s stališča, koliko »kaj nese«, t. j. kakšen je zaslužek. V tej luči se nobeno delo ne zdi »sramotno«. Kdor se hoče v tej deželi uveljaviti, mora prijeti za vsako delo. Redkokomur je dano, da izvršuje v Ameriki poklic, ki se ga je bil izučil v Evropi. V Newyorku sem našel pri tvrdki Bollafio delavca, ki je pridno vihtel motiko in kopal zemljo za novo stavbo. Ta delavec je po študijah zdravnik, njegov tovariš, ki je odmetaval nakopano zemljo, pa inženjer. O. inženjer Bollafio, ki se je preselil pred štirimi leti iz Gorice v Newyork, mi je pripovedoval, da je sam skoraj dve leti delal kot navaden delavec na raznih stavbiščih. Meni, da je imel posebno srečo, da se je že tretje leto uveljavil kot stavbeni inženjer. Redkokomu je dana taka sreča. Zdravnik koplje zemljo, ker je v Ameriki preveč zdravnikov in odvišnim ne preostaja drugega, kot da se lotijo motike. V velikem newyorškem hotelu n. pr. umiva posodo mlad sodnik iz Hrvaškega in je še srečen, ker zasluži pri tem delu na teden toliko kot je v Liki prejemal na mesec. Preje je tudi on kopal zemljo; zdaj je vesel, da je dobil lažje delo. Bančni uradnik je nočni stražar, ker dobi v tem poklicu za osem ur nočne službe 25 dolarjev, banka pa plača zgolj 20. In težko je dobiti kako prosto mesto v bančnem zavodu. Vse je prenapolnjeno, povsod čutiš hudo borbo za obstoj! Velike industrije, velike trgovine in banke so v oblasti trustov. Boj zoper te ogromne nezakonite organizacije skoraj ni mogoč. Prodajalne špecerijskega in kolonijalnega blaga so v rokah organizacije tzv. »čenstorov«; kar prodajajo mali prodajalci, ki jim pravijo »groceristi«, je po navadi dražje, ker »čenstori« prodajajo ceneje nego morejo »groceristi« kupiti na debelo. Te male prodajalce drži pokoncu samo prodaja mesa na drobno. V Ameriki namreč ni mesarjev po našem vzorcu. Vse meso imajo v rokah velike klavnice, ki ga oddajajo iz svojih najmodernejše urejenih ledenic na drobno »groceristom«, hotelom, restoranom, jedilnicam in občinstvu.

»Butleger« je mož, ki se je uveljavil. Njegovo delo je nepostavno in kočljivo, vendar pa izredno dobičkanosno. Korupcije je, kajpa, tudi v Ameriki veliko. Kar strmel sem,

ko sem spoznal, kako si »butlegerji« s podkupovanjem olajšujejo svojo obrt. Če je resnica samo polovica tega, kar sem slišal, se ne smemo ničemur več čuditi. In rekli so mi, da je še več res. Dejstvo je, da sem v državah Illinois in Visconsin pil v gostilnah vino ob navzočnosti organov javne oblasti. Dejstvo je tudi, da ljudje v Detroitu s prstom kažejo na »butlegerje«, pa se vendarle tihotapcem nič ne zgodi.

O predrznosti »butlegerjev« sem se prepričal na lastne oči ob Niagarskih slapovih. Ondi se vidi še danes večji motorni čoln, ki je ves napolnjen z žganjem. »Butlegerji« so ga hoteli vtihotapiti s kanadske strani, a je nastal defekt v motorju in valovi so vrgli čoln na skalo. Tihotapci so se rešili in se na majhnem čolnu vrnili v Kanado, ki je britanska kolonija in kjer država sama prodaja alkoholne pijače . . .

Veliko vprašanje je, ali je prohibicija koristna. Res je, da je odpravila nesrečne »salune«, tiste beznice, v katerih so brezvestni podjetniki v družbi zloglasnih žensk grdo obirali delavce in jim odjemali po navadi ves dnevni ali tedenski zaslužek. Res pa je, da se kljub prohibiciji silno popiva. Zdi se mi, da bo treba prav veliko izobraževalnega dela, če hočejo Američani pridobiti svojim zakonom trdno podlago in pravi učinek. Prav posebna skrb pa se bo morala posvetiti mladini, ali v širšem smislu: ameriški rodbini.

VIII.

Zakonsko in družinsko življenje med Američani, razporoke, alimenti.

Ameriško rodbinsko življenje trpi na tem, da je žensko delo dobro plačano in da se lahko dobi. Denar zvabi omoženo ženo iz gospodinjstva v tovarno, trgovino itd., zakaj zaslužek jo stori neodvisno od moža. Zato je tudi toliko razporok. Razočarana ali naveličana žena si misli: »Saj lahko sama živim.« Tako ženo mora mož nehoté ceniti, ker je dejanski več kot enakopravna. Pri sodišču ima skoraj privilegirano zaščito. N. pr. mož in žena sta v sporu zaradi ločitve zakona. Žena je bila nezvesta. Otrok nimata. Mož zasluži tedensko 40 dolarjev, žena, ki tudi dela, pa 50 dolarjev. Sodnik loči zakon in obsodi moža na alimente v višini ene četrtilne tedenske plače. Težak položaj za moža, ki ga to zadene. No, med delavci si pomaga mož na ta način, da dezertira v kako drugo državo (Amerika je, kakor znano, zvezna država, ki sestoji

iz 48 držav). Posamezne države pa take reči kaj različno presojuje. Marsikateri si tudi nadene novo ime: iz Petka postane Svetek, iz Korenjaka Slabé ali podobno. Premožni ljudje pa se ne morejo na ta način izogniti plačevanju alimентов, čeprav se jih tudi na vse kriplje otresajo. Nekateri sodniki imajo pri takih sporih čisto svoja načela: tako n. pr. sedanji čikaški sodnik za razporoke Dawis načeloma ščiti le otroke in one žene, ki so bolehave in slabotne.

Najzanimivejše je poglavje tzv. preloma obljube (breach of promise). Mož je na samem — v avtu, na izprehodu, v restoranu, v kinu — s kakim dekletom. Zgodi se — in sicer prav pogosto — da ga naslednjega dne tirja včerajšnja spremlevalka pred sodišče, češ, da ji je obljubil zakon, zdaj pa ne mara izpolniti obljube. Sodišče skoraj vedno verjame ženi (izvzemši primere, ko se dokaže, da je žena profesijonalka v takih tožbah) in obsodi moža na več ali manj občutno odškodnino, ali pa ga prisili k zakonu. Takih tožb je v Ameriki zelo veliko. Ugleden slovenski podjetnik v nekem ameriškem mestu je zapleten v podobno afero, ki ga preti uničiti. Tožba teče že več let. Kako se v Ameriki ščiti žena, pričuje tudi to-le: V Pensilvaniji obstoji zakonita odredba, da morata biti zakonca vedno solastnika vsega premoženja. Posestva se vknjižijo brez vprašanja kot last obeh in ne more noben ničesar prodati, ne da bi imel dovoljenje drugega. To mi je zelo uga-jalo. Menda so take postave tudi še v drugih državah U. S. A.

V razmerah, kjer ima vsak zakonec vedno svoj prav, češ, — »saj lahko sama ali sam živim« in kjer ni ljubezni, temveč sama dobičkaželjnost, se ne smemo čuditi, če je rodbinsko življenje zelo zrahljano. To se posebno kaže na otrocih. Bil sem sicer premalo časa v tej deželi, da bi lahko izrekel o tem kako splošno sodbo, toda to, kar sem opazil, ne govori v prid rodbini, vsaj z našega stališča ne. Pri nas v Evropi se žena res preveč izkorišča. Zlasti velja to o delavčevi ženi, ki zahaja čez dan na delo. Ko se zvečer z možem vrneta, se mož vsede, da popuši cigaro ali pipo, žena pa hiti z gospodinjskimi posli. Zjutraj je isto. V Ameriki je splošen napredek rešil ženo marsikakega gospodinjskega dela: kuha se s plinom, prah čisti stroj, perila je malo, ker se lahko porabljen nadomesti z novim, jedi se kupujejo že pripravljene in je treba samo par minut, pa so skuhane. Ali vse to ne more rešiti ameriškega rodbinskega življenja, ki se vedno bolj

razkraja. Nerešena točka so otroci. Za nje Američan skoraj nima časa. Od vzgoje mladih rodov pa tudi v Ameriki zavisi bodočnost. Na tem področju vidiš malo veselih žarkov. Med našimi slovenskimi izseljenci je za sedaj glede tega še znatno boljše nego drugod . . .

Razume se samo po sebi, da kapitalistično jaki moški v Ameriki izrabljajo brezbrambne, zlasti proletarske žene kakor pač le — znajo, kajti: kjer ni tožnika ni sodnika, in seve tudi k a z n i n e. Bogati zapeljivci in revne zapeljanke so v Ameriki posebno poglavje zase in je seve kot las lasu podobno onemu v Evropi, kjer se prečesto revnega dekleta omami, onečasti in prepusti usodi . . .

To je značilna točka v kapitalističnem pojmovanju človeka na celem svetu. In ameriški kapitalizem je že davno in silno visoko prerasel svojega učitelja v Evropi v vseh in v vsakem oziru.

IX.

Tatovi, plačevanje s čeki, o pomenu bank.

»Izkušeni svetovalci« so mi pred odhodom polagali na srce, da naj v Ameriki skrbno pazim na prtljago, češ, v tej deželi ni nič varno; vsak dan čitaš o vlomih, tatvinah in zločinih. Dejstvo pa je, da imajo v Ameriki ponoči hiše odprte, a ni tatvin; prodajalci mleka polože zjutraj pred hišo steklenice mleka in se le redkokdaj pripeti, da katera zmanjka. Farmerji iz mestne okolice pripeljejo ponoči ali že zvečer kanglje mleka na glavno cesto, zbiralni avto jih pobira in vse gre v redu. Časniki ležé na hodniku, ljudje prihajajo po nje, položijo denar na kup in odidejo. Prodajalec hodi od hiše do hiše, pobira novce in odnaša preostale časnike; tako gre dan za dnem in ni slišati pritožb o tatvinah. Malenkostnih reči v Ameriki ne kradejo; čemu tvegati ime in posledice zaradi kakih drobtin! Za neznatne prestopke so kazni prestroge. Veliki, drzni vlomi, obilne tatvine in obsežne goljufije — to je kaj drugega, in te so na dnevnem redu. Izvršujejo jih posebni profesionalci, ki seveda zametujejo vse tisto, kar ni vredno rizika in truda: velik riziko — velik bussines (»kšeft«).

Res pa je, da Američani ne drže denarja doma, zakaj pri njih se je močno udomačilo čekovno bančno poslovanje. Skoraj vsak delavec ima lasten račun pri banki; izdatke, ki presegajo en dolar, plačuje navadno s čekom. Tudi plačo dobivajo delavci v čekih. Gotovine je med ljudmi prav malo.

Izdatki se poravnavajo s čekom, dohodki pritekajo s čekom. Vse je ček.

Postopa pa se tako-le: delavec gre v banko, vloži n. pr. 100 dolarjev na svojo knjižico — bodisi v gotovini, bodisi v čekih svojega gospodarja — podpiše formularje in dobi bančno knjižico. Banka mu otvori račun. Mož izvršuje odslej vsa plačila po banki. Samo ob sebi se ume, da je zaradi tega bankarstvo zelo vzrastlo. Tako se je v zadnjem času ustanovilo več čisto delavskih bank. Posebno velike so banke železniških strojevodij ter moških in ženskih krojačev v Newyorku, Chicagu in Clevelandu.

Tatovi si seve s čeki ne morejo kupiti kruha.

X.

»Enakopravnost« v vlakih, praktična kopališča, hiše na valjarjih. — »Vse na up!«

Američani se radi bahajo, da so v njihovi deželi ljudje enakopravni. Če ugovarjaš, te opozoré na sledeče: v Evropi imate na vlakih I., II. in III. razred, v Ameriki imamo samo enega. Na videz je res tako. A ne pozabi, da je v Ameriki marsikaj na videz »res«, kar v resnici ni res. Ko se natančneje seznaniš z ondotnimi razmerami, spoznaš, da tudi ameriške železnice ločijo popotnike po tem, kar kdo plača. Res je, da imajo vsi vagoni žametne sedeže in da dobiš zmerom svoj sedež, ki je sicer prav tesno odmerjen. Lesenih klopi ni. Toda če plačaš nekaj več, vstopiš lahko v Pulmannov voz, kjer imaš na razpolago dvojen sedež, tako da se udobneje počutiš, povrh pa imaš tudi postrežbo, ki jo izvršujejo izključno zamorci. Ako plačaš še več, dobiš poseben, čisto separiran oddelek. Tedaj — enakopravnost po denarnici.

Pa so praktični, ti Američani: vsi lahko sedite na žametu, ali premožnejšemu se ne bo ljubilo sedeti v gneči, zato bo rajši odrinil malce več denarja, pa bo imel udobnejši prostor. Za nočno potovanje imaš na izbiro kar tri, oziroma celo štiri stopnje »enakopravnosti«. Kdor veliko plača, ima oddelek zase, za manjši denar te spravijo v kabino z 2—3 posteljami, za še manjšega v posteljo spodaj in za še manjšega v posteljo zgoraj . . .

Ugajalo pa mi je, kako so rešili problem javnih kopališč. Ob vročih dneh zapro posamezne ulice za promet, sredi ulice odpro vodovodne hidrante in vtaknejo vanje velike sprhe.

Mlado in staro hiti v plavalnih oblekah pod »tuš«, ki ohladi in pomladi celo ulico. Podobne prizore sem videl tudi na vrtovih posameznih hiš. Vzlic znanemu amerškemu puritanizmu se ni nihče zgražal nad tem.

Imponiralo mi je tudi, ko sem videl, kako so prepeljavali na valjarjih cele hiše iz kraja v kraj. Spodaj se hiša izpodžaga, se potegne na valjarje in hajdi naprej! Res je, da gre večinoma za lesene stavbe, ki so le od zunaj obložene z opeko, nekatere pa imajo stene samo iz desk kakor barake. Ali takih hiš je vse polno v vseh mestih od Newyorka do Chicaga. Buildingi (nebotičniki) so seveda iz železne konstrukcije.

Uprav neverjetno je kreditiranje v velikih trgovinah. Prideš v tako trgovino in se zanimaš za ta ali oni predmet; takoj ti ga ponudijo na up. Pa ugovarjaš, češ, saj me ne poznate! Ali s tem jih ne spraviš v zadrego. Odgovoré ti: »Nič ne dè, boste že plačali.« Ta zadeva me je silno zanimala. Dobro poučeni poznavalci amerških trgovskih razmer so me prepričevali, da dobiček, ki ga imajo velike trgovine pri takem poslovanju, vsekakor odtehta izgubo. Riziko kreditiranja je tedaj dobičkanosen. Največja razpošiljalnica v Chicagu Sears, Roebuck & Co., ki odda za 243 milijonov dolarjev blaga na leto (po statistiki iz l. 1926.), izgubi komaj pol milijona dolarjev, zasluži pa »čistega« nad 20 milijonov dolarjev . . .

XI.

Davčni sistem v Zedinjenih državah. — Nekaj o državnem proračunu.

Davek se odmerja po bogastvu. Ljudje, ki imajo manjše dohodke, so v Zedinjenih državah davka prosti. Samec pride v zvezni davčni register stoprav tedaj, če ima čistih letnih dohodkov 1500 dolarjev (85.500 Din), rodbina brez otrok tedaj, če znašajo čisti dohodki moža in žene 3500 dolarjev (okoli 200.000 Din); ako pa zakonca oziroma samec podpirata kako gospodarsko nesamostojno osebo, se za vsako tako osebo odbije od obdávčenja 400 dolarjev. Rodbina z enim otrokom plačuje davek šele ob čistem letnem dohodku 3900 dolarjev. Progresija gre tako-le:

Za prvih 4000 dolarjev čistih dohodkov se plačuje $1\frac{1}{2}\%$, za nadaljnjih 4000 dolarjev 3% , za vsak nadaljnji znesek 5% . Doklade se začenjajo šele pri zneskih, ki presegajo 10.000 dolarjev, in gredo stopnjema višje. Prva doklada (od 10.000 do

14.000 dolarjev) je 1 %, od 52.000 do 56.000 dolarjev pa 14 %; od vsot preko 100.000 dolarjev že 20 %, ki pa je najvišji odstotek doklad. Vse to je zvezno obdavčenje, ki ga določa uprava Zedinjenih držav. Posamezne države imajo še posebne davke, le 11 držav (Newyork, Visconsin, Virginija, Delaware, Massachusset, Mississippi, Missouri, North Carolina, North Dakota, Oklahoma, South Carolina) ima še davke na dohodnino, ki se delé procentualno med državo, okraje in mesta, a ponekod (tako n. pr. v Delaware) se uporabljajo izključno v šolske namene.

Zemljiški davek se odmerja po resnični vrednosti, o kateri določa poseben davčni svet. Davku pa je podvržena zgolj polovica te dejanske vrednosti. Odstotek obdavčenja je v posameznih državah različen; na splošno pa je majhen. V Chicagu so n. pr. določili leta 1925 resnično (zemljiško in hišno oziroma realno) vrednost na 1.873.900.764 dolarjev; od te vrednosti je bilo predpisanega 112 milijonov dolarjev davka.

Od avtomobilov se plačuje licenca. Najmanjša licenca je n. pr. v državi Illinois 8 dolarjev na leto; določa pa se po konjskih silah. Najvišja iznaša 150 dolarjev. Plačujejo jo za velike tovarne avtomobile, ki tehtajo več kot 20.000 funtov. Za navadna kolesa se plačuje 4 dolarje letne takse.

Zanimiv je nadalje proračun Zedinjenih držav (mislim zvezni proračun). Izkazuje za 1925. l. 3.529,643.446 dolarjev izdatkov. Proračun za l. 1926. pa je bil sprejet v sledeči obliki:

Predmet	Po ustavi določeno	Dodano v zbornicah
	dolarjev	
Poljedelstvo	11,351.250	127,924.573
Distrikt Columbia	1,573.557	33,918.511
Eksekutiva	7,445.000	512,928.376
Notranji oddelek	25,638.900	226,332.918
Zbornici	—	16,437.327
Mornarica	2,144.400	319,650.075
Državni oddelek	136.140	16,480.792
Pravosodni oddelek	—	24,094.407
Trgovinski oddelek	3.000	29,882.347
Delavski oddelek	25.000	9,536.305
Zakladni oddelek	542,365.813	129,476.198
Poštni oddelek	—	738,805.303
Prometni oddelek	7,147.300	342,609.611
Skupaj	1.392,831.160	2.528,046.806

Kakor je videti, je ustava določila za nekatere oddelke svote, ki morajo priti v budžet; teh parlament ne more znižati. Lahko pa se zvišajo in — kot nam kaže zgornja razpredelnica — se to redno dogaja.

Glavni dohodki Zedinjenih držav so davki vseh vrst, ki so iznašali 1926. leta 2.835.999.872 dolarjev. Največ vrže v državno blagajno dohodninski davek in sicer 1.974 milijonov dolarjev. Leta 1924. je napovedalo 7.298.481 oseb skupnih dohodkov v znesku 25.023 milijonov dolarjev. Pod 1000 dolarjev je napovedalo 344.261 oseb, od 3000 do 4000 dolarjev 1.051.346 oseb, od 4000 do 5000 dolarjev 553.096 oseb, od 5000 do 10.000 dolarjev 433.902 osebi. Nad 1 milijon dolarjev letnih dohodkov je napovedalo 74 oseb. Dohodkov od 100.000 do 1.000.000 dolarjev pa 5620 oseb.

Za davki dotekajo v zvezno blagajno dohodki pošte, dohodki od tobaka (369 milijonov dol.), od luksuznih izdelkov (150 milijonov dol.), od zapuščin (119 milijonov dol.). Tudi Panamski prekop prinaša lepe dohodke: leta 1926. je dal 21.380.000 dolarjev čistega. Samo jugoslovenskih ladij je to leto preplulo prekop 31; plačale so 119.150 dolarjev pristojbin. Za ta prekop so se zadolžile Zedinjene države za 154 milijonov dolarjev; stal je 375 milijonov dolarjev. Prva ladja je preplula novi prekop 13. avgusta 1914. Do konca leta 1925. ga je pasiralo 32.179 ladij, ki so plačale skupaj 130 milijonov dolarjev prevoznih pristojbin.

Zveznih dolgov je bilo 30. junija 1926. leta — 19.643 milijonov dolarjev. Največje postavke dajejo vojni dolgovi. Zedinjene države so izdale 5 vojnih posojil, tako zvanih liberty bonov v skupnem znesku 16.937 milijonov dolarjev.

XII.

O ameriški vojski, vojni mornarici in o pasivni pošti.

Zedinjene države ameriške imajo redno vojsko, ki šteje 134.412 mož (častnikov je 11.779). Glavni poveljnik je zvezni prezident Calvin Coolidge, ki pa bi dejansko prevzel poveljstvo le tedaj, če bi izbruhnila vojna. Narodna garda šteje 174.969 mož, med temi 11.273 častnikov. Narodna garda je prav za prav prostovoljni vojaški zbor, čigar člani opravljajo svoj civilni poklic, le v izrednih slučajih nastopijo v uniformi in z orožjem, ki ga ima vsak član doma.

Vojaki redne vojske so plačani. General dobiva 10.000 dolarjev na leto, major general 8000 dolarjev, brigadni general 6000 dolarjev. Najnižji vojaki dobivajo vso oskrbo, obleko, stanovanje in še 24 dolarjev mesečno; plača se vsako leto poviša in lahko doseže najvišjo stopnjo 15750 dolarjev. Zedinjene države ameriške štejejo 115 milijonov prebivalcev, medtem ko ima naša država komaj 13 milijonov, toda naša stalna armada šteje sigurno 150.000 mož. — Stroške za ameriško armado plačuje zvezna blagajna.

Mornarica Zedinjenih držav šteje 14 bojnih ladij s težkimi topovi in 4 ladje z lažjimi topovi, 1 ladjo za vojne aeroplane, 21 lahkih križark, 295 rušilcev in 116 podmornic. Zdaj se gradi 12 novih bojnih ladij. Moštva imajo 92.678, med njimi 8389 častnikov. Zaradi otoških posestev (Filipini) obstoji še poseben mornariški zbor, ki šteje 19.480 mož.

Skupna zvezna naprava je nadalje pošta, ki je imela leta 1926. dohodkov 659 milijonov dolarjev, izdatkov pa 679, torej okroglo 20 milijonov deficita. Glede na ameriške splošne razmere so poštne pristojbine brez dvoma jako nizke. Navadno pismo se frankira z dvema centoma, kar je približno toliko kot dve minuti dela navadnega delavca. In za pristojbino 2 centov gre pismo do 3000 milj daleč. Poštnih uradov imajo Zedinjene države 50.910 (Jugoslavija 3537). Pri pregledovanju statistike poštnih dohodkov od leta 1850. sem je opaziti, da je imela ameriška pošta le v petih letih prebitek, vsa ostala leta je bila pasivna.

XIII.

Bančni sistem v Zedinjenih državah. — O dolarskih bankovcih in novčanicah. — Ameriški trusti.

O velikem pomenu in razširjenosti ameriških bank smo že govorili. Seznanimo se še z bančnim sistemom v Zedinjenih državah. Banke se delijo tako-le:

a) Narodne banke (Nationalbanks), ki smejo pod določenimi pogoji izdajati papirnat denar in so pod direktno kontrolo zvezne vlade. Le-teh je 8070 in imajo skupaj 1369 milijonov dolarjev delniškega kapitala, ki je dal leta 1925. čistega prebitka 223 milijonov dolarjev. Narodne banke so izdale za 713 milijonov dolarjev bankovcev.

b) Državne banke (Statebanks), ki so pod direktno kontrolo posameznih držav; take postanejo, kadar lahko izkažejo 100.000 dolarjev vplačanega kapitala.

c) Zasebne banke (Nonreportingbanks), ki ne morejo zaradi prenizkega kapitala postati državne banke.

d) Federalne rezervne banke, ki so namenjene predvsem podeželskim farmerjem; financira jih zvezna vlada in posojujejo zlasti farmerjem (kmetom) denar po nizkih obrestih. Izdajajo tudi lastne federalne bankovce. Takih bank je 12.

Največja Narodna banka je National City Bank of New-York (delniška glavnica iznaša 52 milijonov dolarjev), za njo se vrsti Chase Bank v Newyorku (40 milijonov dolarjev), potem Continental and Comercial Bank v Chicagu (25 milijonov) in First National Bank v Bostonu (20 milijonov) itd.

Papirnati denar izdaja v prvi vrsti zakladno ministrstvo v Washingtonu, potem pa tudi narodne in federalne banke. Te papirnatote se dejansko razlikujejo med seboj. Pet vrst jih je, in sicer se delijo sledeče:

a) Zlate novčаницe (gold certificates), ki so zajamčene z zlatom, ki ga hrani zvezna zakladnica.

b) Srebrne novčаницe (silver certificates) so zajamčene, kakor zlate v polni vrednosti, s srebrnimi dolarji v varstvu zakladnice.

c) Zvezne novčаницe (federal notes) so tako zvani »legal tender« — postavni denar — ki ga mora vsakdo vzeti po njegovi imenski vrednosti kot plačilo dolgov; enako ga sprejemajo davčni uradi. Seveda so vse ostale novčаницe enako dobre in Američan sploh nikdar ne pogleda, kake vrste je njegov denar. Te novčаницe so zajamčene z zlato rezervo 153,620.986 dolarjev v zakladnici.

d) Zvezne rezervne novčаницe (federal reserve notes), ki so obligacije Zedinjenih držav ter tako rekoč prva vknjižba na vse premoženje zvezne rezervne banke, ki jih izdaja. Te novčаницe so zajamčene z zlatom ali s tistimi papirji, kot so določeni v zakonu, vendar mora biti vedno najmanj 40 odstotkov zlate rezerve.

e) Novčаницe narodnih bank (national bank notes), ki so zajamčene z bondi Združenih držav. Razen tega morajo Narodne banke naložiti v zvezni zakladnici 5 odstotkov vrednosti po njih izdanih bankovcev, in sicer v postavnem denarju.

Razen papirnatega imajo tudi zlat denar, ki pa se redkokdaj vidi, ker imajo ljudje rajši papir, pa srebrn, niklast in bakren novc. Zlat in srebrn denar kuje lahko vsak pod določenimi pogoji. Zgoraj omenjeni bankovci imajo v praksi naslednji pomen: Vrednost zlata stopa in pada, prav tako se dviga ali pada vrednost zlatih in srebrnih dolarskih papirnatih not. »Legal tender« note pa imajo vedno tisto vrednost, ki je na njih natisnjena; prav tako je s federalnimi notami.

Amerika ima zlato veljavo. Znani so boji med zastopniki zlate in srebrne veljave. Veliko vlogo je imel W. J. Bryan, večkratni predsedniški kandidat, ki je zastopal srebrno veljavo, za katero so se potegovalе države, ki imajo mnogo srebrne rude. Bryan je hotel dati srebru stalno veljavo, in sicer v razmerju 1 (zlato : 16 (srebro)). Wall Street — newyorški kapital — pa ne mara srebrne valute, ker tako lažje kontrolira svetovni denarni trg zlate valute. Ker je tako rekoč gospodar zlata, je vedno porazil zastopnike srebra. Zedinjene države ameriške so producirale leta 1924. zlata za 50 milijonov dolarjev, srebra pa za 48 milijonov. (Jugoslavija producira za 161.000 dolarjev zlata in za 23.000 dolarjev srebra.) Na vsem svetu se je produciralo leta 1924. zlata za 389 milijonov dolarjev, srebra pa za 178 milijonov. Največ ga daje Transvaal (za 197 milijonov), za njim pa Canada (31 milijonov). Največ srebra producira Mehika (za 68 milijonov dolarjev).

Še besedo o trustih. O njih se v Ameriki veliko govori. Trusti so nelegalne zveze industrijskih, trgovskih ali bančnih koncernov, ki gredo za tem, da gospodujejo nad industrijo svoje stroke in sorodnih panog. Zoper truste, ki so država v državi, je izdala ameriška vlada lepe zakone. Sherman, znani ameriški advokat in član kongresa, je uveljavil pred 37 leti svoj »The Sherman antitrust law«, ki je bil sprejet v parlamentu 2. julija 1890. in čigar 2. točka se glasi:

»Vsaka oseba, ki monopolizira ali skuša monopolizirati ali združiti ali sklepati zarote, s katerokoli osebo in osebami v svrhu monopoliziranja kateregakoli dela, obrti ali trgovine med več državami ali s tujimi narodi, se smatra, da je kriva zločina. Spoznana za krivo, se kaznuje z globo ne nad 5000 dolarjev ali z ječo do enega leta ali pa z obojim, kakor določi sodišče.«

Ta zakon je bil naperjen zlasti zoper Standart Oil Co., ki pa je umela svojo organizacijo tako urediti, da ji zakon ni mogel do živega. V javnosti se trusti ne registrirajo, pa so v resnici mogočne zveze, ki ne potrebujejo uradnega priznanja.

To, kar beremo o raznih firmah pod »Trust«, n. pr. »First Trust Co.« ali »Amalgamated Trust and Savings Bank« — se razume kot naslov, ki naj označi bančna podjetja, katerim se zaupajo uprave tako zvanih legatov, prisojil mladoletnih ter zasebnih premoženj. »Trust« pomeni zaupanje. Na srebrnih dolarjih beremo: »in god we trust« (v boga zaupamo). Dvotipneži seve dostavljajo: Dokler je teh poln žep! (Tudi Jugosloveni imamo nekaj podobnega na bankovcih, namreč napis: »Bog čuva Srbiju«.)

XIV.

V ameriških tovarnah. — Čikaške klavnice. — Socialni položaj delavstva. — Nesreče in nezgode v tovarnah. — Izrabljanje človeške moči. — Tovarniške jedilnice in bolnice.

Pregledoval sem v spremstvu bistrega Američana večjo tovarno poljedelskih strojev. Hodili smo iz oddelka v oddelek. Mož je razlagal, pojasnjeval in seve hvalil. Sem ter tja sem kaj vprašal, sicer sem molčal; le prepogosto sem zmajal z glavo. Ko smo končali pregled, me spremljevalec premeri od nog do glave in samozavestno povpraša:

— Ali imate kaj takega v svoji domovini?

— Ne, — mu odgovorim — nimamo, zakaj po naših postavah bi bila taka tovarna skoraj nemogoča.

Začuden pogled.

— Vi se šalite!

— Prav nič, dragi moj inženjer. Vi veste, da sem večkrat z glavo zmajal. Kajti — ali mi dovolite neko vprašanje?

— Prosim, prosim!

— Koliko smrtnih ali velikih nezgod se zgodi v Vašem obratu — denimo, na teden?

Inženjer se zagleda v prstan na levi roki, z desno pa pokaže v smeri proti Chicagu.

— Ali veste, koliko ljudi se vsak dan ponesreči na ulicah Chicaga ali Newyorka?

Nasmehnil sem se in dejal:

— Dobro se zavedate važnosti mojega vprašanja, zato ste res prav po ameriško odgovorili. Če se zgodi na cesti

dnevno po 5 do 10 nezgod, med njimi več smrtnih, zakaj se ne bi zgodile v tovarni, kjer dela 10.000 in še več ljudi?! Vendar, stvar je drugačna. Ceste ste uredili res mojstrsko, da po možnosti preprečite nezgode. Čudež je, da v groznem vele mestnem vrvenju ni več nesreč. Vsa čast ameriški cestni policiji, ki izvršuje svojo službo vestno in odlično. Ali — kaj se je v vaši tovarni storilo za varstvo delavcev? Poglejte samo v topilni oddelek ali v strojni; kje je le ena varnostna naprava?! —

Inženjer se je poklonil, podal roko in — razšli smo se. Zanj, za Američana, so bile moje konstatacije »otročarija«. Kajti varnostne naprave v smislu socialne politike srednje-evropskih držav so za ameriškega podjetnika oviranje svobodnega udejstvovanja. »Delavec naj se varuje sam.« Če se zgodi nesreča, — zunaj jih čaka vse polno: belih, črnih in rjavih.

V čikaških klavnicah, ki so res nekaj velikega, v oddelku, kamor prihajajo polovice zaklanih in očiščenih komadov, seka glave na levi strani stroj, na desni pa človek — zamorski hrust. Ima ogromno dolgo sekiro, ki jo suče hitreje kot njegov sosed stroj. Po vsakem tretjem zamahu jo namoči; po petnajstem zamahu vzame drugo. Vprašal sem informatorja: zakaj še niso nadomestili človeka na desnici z enakim strojem kot na levici. Odrezal se mi je na kratko:

— Direkcija že ve, kaj dela.

Mnogo sem razmišljal o tem strašnem črnem hrustu, kakor tudi o onem, ki vsake četrte minute zakolje z dobrim udarcem izvežbane roke po stroju mu podano žival. Stroj dvigne živega prašiča, ga ob velikem kolesu osnaži ter odda človeku, ki zamahne in mora z enim zamahom ubiti, kajti drugi zamah velja že drugemu itd. Menda je človek le boljši kot stroj in najbrž tudi cenejši. Črni orjak dela preciznejše od stroja, ki ga je treba popravljati, če odreče; ako se ne da popraviti, se mora demontirati in prepeljati v tovarno. Koliko neprijetnosti! Če pa se človeku kaj pripeti, ako odreče njegova moč — čakajo zunaj na njegovo mesto številni možje rezervne armade brezposelnih. In oni, ki ubijajo, so najbrž bolj uporabni za to delo kot doslej iznajdeni stroji!

V veliki Swiftovi konzervni tovarni so delavke tako zaposlene, da tako rekoč ne utegnejo dihati, ker stroj dodaja in sprejema iz njih rok z neznansko naglico. Vsaka nepazljivost

pa je usodepolna. Stroj priganja človeka, da napne do zadnjega svoje moči.

Evropski kapitalizem se loči od ameriškega bistveno v sledečem:

V Evropi smatra kapitalist, da je znižanje delavskih plač potrebno za prosperiteto njegovega podjetja. Načelo je: delavca malo plačati!

V Ameriki pa plačujejo človeka še dokaj dobro, tako da si lahko privošči dokaj ugodno stanovanje in obilno hrano. Ali zato se izrabi in izsesa, kolikor je le mogoče, da se povzdigne produkcija na najvišjo stopnjo. Američan uporabi vsak tehničen napredek v svoj prid. Tudi vse človekoljubne naprave, ki mu prijaajo!

S ponosom so mi v velikih podjetjih kazali tovarniške obednice in lastne bolnice. Res je tujec presenečen, ko ga pripeljejo v prostrane snažne prostore in kuhinje, kjer dobivajo tisoči delavcev prav dobro hrano za neznaten denar (od 10 do 100 centov ali več, po potrebi). Dobi se vse mogoče po izberi in po okusu, mleko, kava, juha, vse vrste mesa, sočivja, graha itd. Dela se v tovarni od zjutraj do večera. Opoldne je le pol ure za tako zvani lunch (lenč). Američani jedo obilno zjutraj in zvečer. Zjutraj jedo razen sadja in mlečnih jedi tudi ribe, kuhano in pečeno meso, jajčne jedi, kavo in čaj; zvečer prav tako: juho, več vrst mesa, sadje, sir itd. Opoldan je le nekaka malica (nekaj malega), ki se ravna seve po potrebah. Najdaljša pavza za to malico je ena ura. Američani stanujejo po večini precej daleč od tovarn. Opoldan skoraj nihče ne gre domov. Skoči se v bližnjo obedovalnico in se na hitro roko použije kaj malega; tam je seveda vse že pripravljeno.

Nerodno je v bližini velikih tovarn. Mali podjetniki pač lahko preskrbe z »lenčom« nekaj stotin ljudi, toda več tisoč?! Zato praktični tovarnarji sami prevzamejo preskrbo »lenča«. Delavec pride ob pavzi, ki se potem določi ločeno za posamezne oddelke, v obedovalnico, se najé in si odpočije. Ni mu treba hiteti v obedovalnico in se ondi stiskati v gneči; ne utruđi se, ampak se celo odpočije. Kdo pa ima dobiček od tega? Tovarnar, ki potrebuje za svoje stroje dobro nahranjenih in po možnosti spočitih ljudi.

Bolnišnice zraven tovarn in v lastni tovarniški režiji so dobre zato, da ni točnega pregleda in prave statistike nesreč.

Take številke bi menda počasi vzdramile sicer čudno amerikanizirano delavsko »zavest« in porodili bi se oni nazori, ki jih službena Amerika odločno odklanja kot »importirane«.

Sicer ameriška zvezna vlada zahteva od tovarn naznanilo vsake nezgode. V ta namen rabijo posebne naznanilne pole. Celo preveč natančne! Vendar se ameriški tovarnarji znajo i temu izogniti. Če se delavec lažje poškoduje, mu reče zdravnik: »V tovarno pa kljub temu pridite.« Poškodovanec (ki je n. pr. poškodovan na roki, nogi ali očesu) ugovarja: »Saj ne morem delati.« Zdravnik: »Saj tudi ne boste nič delali.« In res ne dela nič. Na svojo delavsko polo dobi potrdilo, da je bil na delu; sedi pa v kakem prostoru, kamor so mu prinesli časnike ali kako igro.

Ameriški tovarnar je previden mož; meni, da je njemu v korist, če statistika izkazuje kar najmanj nesreč. Ni prijatelj točne statistike!

XV.

Avtomobilizem. — Ameriške ceste. — Promet v velikih mestih.

Pred vsako ameriško delavnico, v bližini tovarn in uradov vidiš avtomobil tik avtomobila. Na tisoče in desetisoče jih je. Morje avtomobilov. To so avtomobili, s katerimi se delavci pripeljejo ob osmih na delo in ob petih vračajo domov. Vsak boljši delavec ima lasten avto, ki je tukaj nujna potreba. Le tisti ga nima, ki stanuje blizu svojega delavskega kraja. Pa še tak si ga nabavi, da se po delu odpelje z rodbino iz mesta v okolico, kjer se vsedejo v travo in uživajo zelenje in čisti zrak. Avtomobili se dobe po ceni: od 500 do 1000 dolarjev, slabši pa tudi po 200 in 150 dolarjev.

Ameriške ceste so nalašč za avtomobile. Od Newyorka do Sheybogna (kjer sem bil najdelj proti zapadu) sem prevozil sigurno 3000 ameriških milj v vlaku in avtomobilu; povsod sem našel prvovrstne ceste, ki so na izboren način asfaltirane. Pri nas so avtomobili za pešca in za kmečke vasi prava nesreča, zakaj na naših cestah dvigne avto toliko prahu, da včasih — ko drve avtomobili drug za drugim — ne vidiš drugega kot ogromne oblake neznosnega prahu. V Ameriki ni tega. Na cestah tudi drve avtomobili, a ni ne prahu ne ropota; od daleč se ti zdi, kakor da bi črni hrošči hoteli neznano kam. Ceste so temelj sedanjega razvoja avtomobilizma. Ogromen napredek avtomobilske industrije je bil

mogoč le ob uvidevnosti centralne uprave in pokrajinskih uprav, ki so po enotnem sistemu zgradile najboljše ceste.

Ameriška mesta so silno prostorna. V Newyorku te zadržijo buildingi — nebotičniki s 40, 50, 60 ali še več nadstropji, ki molé v nebo. V teh velikanih so samo uradi oziroma hoteli. Mnogo ljudi stanuje v Newyorku v večjih, vojašnicam podobnih hišah, pa tudi v majhnih hišah in predmestnih vilah. Newyork je prav za prav predmestje Evrope ali pa podoba bodoče Amerike, kakršna naj bi bila. Razprostira se na skali, zato se njegovo središče lahko razvija zgolj v višino. Problem okolice je za to mesto težak. Rešujejo ga s spretnostjo najbolj rafiniranih izumiteljev. Avtomobil v Newyorku že zdavnaj ni sredstvo, s katerim lahko prideš hitro naprej. V ta namen — če se človeku mudi v delavnico, v urad ali kamorkoli — je veliko boljša podzemna železnica, ki jo tako izpolnjujejo in večajo, da moramo zares strmé občudovati.

Z avtomobilom potujejo v Newyorku zlasti tujci in pa ljudje, ki ne poznajo podzemne železnice, katera te popelje za 5 centov, kamor hočeš. Podzemne železnice so kombinirane z navadnimi. V okolico Newyorka prideš najceneje in najhitreje pod zemljo. Drugače je v Chicagu, Millwaukeeu, Clevelandu, Pittsburghu itd., kjer teh železnic ni. Chicago se je razvil v prvovrstno mesto, ki je tako obsežno, da je od enega konca do drugega menda okrog 30 milj (1 milja = 1609 m). Tu je avtomobil kaj dobro občilo. V Chicagu človeka preseneti na stotisoče hišic — samih lesenih in v prijetnem zelenju. Kajpak tudi tu so »buildingi«, vendar jih ne grade z veliko vnemo; bolj zaradi tega, ker hočejo imeti na kupu sredi mesta centralizirane javne urade. To velja tudi za tisto trgovino, ki smatra, da je za njo najboljše, če je sredi najbučnejšega vrvenja. Slednjič pride v poštev tudi zavist med ameriški vele mesti: nobeno noče preveč zaostajati za Newyorkom.

XVI.

Ameriška lahkovernost. — Premetene sleparije. — Gledališča. — Knjižnice in vseučilišča. — Spomeniki. — Zoološki vrtovi. — Stanovanjsko vprašanje.

Američani so praznoverni in lahkoverni. O praznoverju v hotelih glede številke 13 sem že pisal. O lahkovernosti pa čitamo vedno znova jako izrazite primere. Ljudje so n. pr. radi nasedali sleparjem, ki so prodajali stroje za »izdelovanje

denarja«. Etbin Kristan je spisal svoje dni v Chicagu burko, ki je obravnavala to lahkovernost, kljub temu pa so se prav v tistem času pripetili razni neverjetni primeri tudi med našimi rojaki. Več takih »strojev« so si nabavili sicer »brihtni« Slovenci. Ko pa so spoznali prevaro, so šli ovadit zadevo — policiji, ki jih je dala, kajpa, takoj pod ključ in občutno kaznovala.

Najpogosteje nasedejo ljudje prodajalcem zemljišč. Pride agent v hišo in ponuja srečke za loterijo. Zgovorno prepričuje, da je dobiček povsem siguren, zakaj dobitkov je mnogo; srečnejši dobé celo lepa zemljišča in stavbišče. Ljudje kupijo srečke, deloma iz radovednosti, deloma pa tudi zato, da se odkrižajo nadležnega možaka. Čez teden dni pride v isto hišo drug agent in ves vesel sporoči »presrečno novico«, da je »srečka zadela« in »zemljišče postalo vaše«. »Srečna« stranka takoj pohiti na svojo zemljo. Agent jo popelje iz mesta na velik travnik in pokaže nemogočo parcelo, tako, da do nje skoraj ni dohoda. Brž nato se pojavi drug mož, lastnik »lepših« parcel, ki je voljan zamenjati zemljiški dobiček za boljše in pripravnejše zemljišče, pa proti doplačilu, seveda. »Srečna« stranka gre na limanice. Sestavi se kupna oziroma zamenjalna pogodba, s katero se obveže plačevati toliko in toliko dolarjev na mesec. Stranka podpiše pogodbo, ne da bi jo razumela. Čez več mesecev se pokaže, da je bil »srečen« loterijski dobitnik osleparjen; začno prihajati plačilni pozivi za »trotoar«, za »vodovod«, za »cesto«, za »kanalizacijo« itd. Po navadi ostane opeharjencu samo ena rešitev: preseli se, da se iznebi terjalcev. Sleparji pa se smejejo in iščejo novih žrtev.

O takih sleparjih sem izvedel zelo čudne reči. Seveda se obrača glede tega na boljše, zakaj trpke izkušnje so ljudi izučile. Danes so že mnogo previdnejši, pa ne samo prisejlenci, ampak tudi domači Američani, ki so bili in so deloma še zdaj najbolj praznovorni in lahkovorni. To velja tudi glede raznih verskih sekt, ki jih je v Ameriki veliko in ki prav tako žive od lahkomiselnosti. Vsak boljši pridigar najde skupino poslušalcev, ustanovi sekto in živi na račun »vernih«. V Ameriki biti duhoven te ali one vere ali verske sekte znači vsekdar: bussines, »kšeft«. Zelo dober in lahek zaslužek!

Američani so še vedno jako dovzetni za pasje dirke. Občudujejo zlasti rokoborce, ki so vedno junaki dneva, O

njih se vodijo strastne debate. N. pr. kdo bo zmagovalec: Dempsey ali njegov nasprotnik. Ob taki priliki se sklepajo visoke stave. Rokoborca pa sta že milijonarja in snujeta nove načrte za še boljši »bussines«.

Gledališča so obsežna, odri ogromni, scenerija razkošna. Ogledal sem si več predstav, ki so bile prirejene prav imenitno, tako da je dobil vsak gost nekaj: vrstile so se dobre pev-ske in lepe godbene točke, malo varijeteja, pa kinematograf-ska predstava, malo veseloigre in pantomine itd. Človek za-pusti gledališče po navadi zadovoljen; nasmejal se je, marsi-kaj ga je zanimalo, marsikaj presenetilo — v celoti pa mu za tak večer ni žal. Po ameriških pojmih je zadovoljno občinstvo poglavitna zahteva i gosta i podjetnika; slednji je vložil v podjetje ogromno denarja, ki se mora primerno množiti, samo da je dober »bussines«.

V Ameriki imate tudi znamenite javne knjižnice, ki so imenitne že po vnanjosti: zgradba je po navadi monumental-na, notranjost pa sijajna. Kolikor sem mogel presoditi, imajo ameriške knjižnice obilno izbiro vsega, kar kdo želi. V Chi-cagu, Clevelandu in Millwaukeeu se vrsté na knjižnih policah tudi slovenske knjige. Po stavbeni mogočnosti se posebno odlikujejo kongresna knjižnica v Washingtonu in javne knjiž-nice v Newyorku, Chicagu in Clevelandu.

Ameriška vseučilišča so obilno dotirana. Podrobno sem si ogledal veliko čikaško vseučilišče, ki so ga obilno obda-rovali razni milijonarji. To je kolonija zase. Ima ogromne stavbe za predavalnice, učilnice in dvorane za učila, velike jedilnice, kadilnice, sobe za razgovore, cerkev, ki rabi raz-ličnim veram in znamenita igrišča v amfiteatralni podobi, združena z mogočnimi telovadnicami. Okoli vseučiliških stavb so večje ali manjše vile: tu so študentovski klubi. Spodaj so družabni prostori, zgoraj pa spalnice. Ta vseučiliška četrt, ki sem si jo ogledal v družbi zdravnika dr. Johna Zavrtnika — naš rojak je preživel tukaj več let srečnega življenja — mi je na moč ugajala. V družbi odvetnika Riharda Zavrtnika pa sem posetil pravno fakulteto, ki je ločena od vseučilišča in velja kot učilišče zase. Tudi ta je prijetno urejena. Preda-valnice so zgrajene v amfiteatralni obliki, tako da lahko pri-sostvuje predavanjem mnogo slušateljev. Tribuna za profe-sorje in asistente je lična in tako postavljena, da v tem ob-sežnem prostoru docela ustreza svojemu namenu. V pravniški

knjižnici so tudi slovanski juridični spisi, med njimi n. pr. zakonik carja Dušana.

Spomenikov najdeš vsepovsod lepo število. Razen znanih ameriških velikanov, kakor so n. pr. kip Svobode v Newyorku, ki meri 220 čevljev, potem spomenik Lincolna, Franklina in dr., se odlikujejo spomeniki Čehov Havlička in Jana Husa v Chicagu, Poljaka Koszciuszke v Chicagu in Clevelandu, škotskega pesnika Burnsa v Chicagu, Goetheja v Chicagu itd. Krasni so nadalje mavzoleji, med njimi posebno mavzolej generala Granta z značilnim napisom: »Dajte mi mir!«

Zanimivi so tudi zoološki vrtovi v ameriških mestih. Newyork ima v zelo obsežnem parku vse, kar je v živalskem svetu vredno, da človek vidi in pozna. Tudi Chicago, Cleveland in Detroit imajo lepe zverinjake ter botanične in zoološke vrtove, ki so zlasti za Evropejca v marsičem zanimivi. Prvovrstno urejen pa se mi zdi zoološki vrt v Millwaukeeu (država Visconsin). Vse je razvrščeno in postavljeno tako razumno in večče, da ni čuda, če je v njem vedno veliko občinstva, ki se želi podučiti ali pa se zabavati. Sploh mi je ostal Millwaukee v spominu kot eno najbolj prikupljivih ameriških mest. Leži ob lepem Mičiganskem jezeru, ima velike tovarne, je prostrano, zdravo, res vrtno mesto s prekrasno okolico. Zoološki vrt pa slovi zlasti zaradi tako zvanega »opičjega otoka«. Sredi vrta je namreč umeten otok, na katerem se podi na stotine opic, ki neprestano uganjajo svoje »špase«. Obiskovalci imajo ž njimi obilo zabave, saj so res najbolj podobne ljudem in se dajo rade opazovati. Zdi se, da imajo posebno veselje, če vidijo, da jih ljudje občudujejo.

Marsikoga utegne zanimati, da sem opazil v Ameriki tudi — vagonarje in sicer prav dolgo vrsto na progi Buffalo—Pittsburgh. Ugledal sem jih nenadoma, ko sem bil še poln vtisov o veličastju niagarskih slapov. Vagonarji so me na mah spomnili domovine in tega, kako smo mi reševali pereče stanovanjsko vprašanje.

Zdelo se mi je čudno, da ima tolikanj podjetna Amerika vagonarje. Sodim, da se najbrže vrše v teh krajih taka dela, ki bodo v določenem času izvršena in ne kaže, da bi gradili hiše. Mogoče pa je tudi, da se ta vagonarska kolonija pomika za delom.

Drugače nisem nikjer opazil stanovanjske krize. Narobe: stanovanj je povsod dovolj. Če bi se kje pojavilo pomanjkanje, je dosti ljudi, gradiva in denarja. V nekaj dneh je postavljena udobna in lična hiša.

XVII.

Trgovine in cene. — Ogromna reklama. — Čudeži električne reklame. — Reklama izpreminja cele ulice v pravljico deželo.

Prav poučno in zanimivo je trgovsko življenje v velikih, pa tudi v malih mestih. Trgovine so n. pr. v Newyorku tako urejene, da človek kar gleda in strmi. Aranžerji izložb so tenkočutni strokovnjaki, prodajalci uslužni, spretni in prav nič vsiljivi, voditeji menagerji — mojstri! Kako je samo urejena veletrgovina Woolwortha, ki posebno slovi po svoji palači, dosedaj najvišjem nebotičniku na svetu. Ima številne prodajalne — koliko jih je, ne vem — ki prodajajo vse predmete le po 5 in 10 centov. Tujcu se prikupijo tudi veliki trgovski domi, ki so mnogo večji kot n. pr. Gerngross ali Stafa na Dunaju, Titze v Berlinu oziroma Münchenu, Louvre v Parizu itd. Organizacija dela je izpeljana do skrajnosti.

Cene v Ameriki? Dejal bi, da so take kot pri nas, če ne še manjše. Ogledaval sem si n. pr. konfekcijo. Obleke so po 15, 18, 20, 30, 40, 50 pa tudi po 80 do 100 dolarjev, kakršna je že kakovost, model in izdelek. Dobiš pa za vsak denar. Zdi se mi, da nizka cena najbolj vleče. Ko se obleka malo obrabi, kupiš drugo. Američani so na splošno čedno oblečeni. — Slamnik Girardi stane od 90 centov do 3 dolarje, »Panama« od 3 do 7 dolarjev, klobuki od 1 dolarja, da, celo od 80 centov do 10 dolarjev! Čevlji prav tako — po kakovosti in po izdelku. Sicer pa se skoraj že od daleč pozna, ali je predmet izdelan po unijski tarifi ali pa je delo zakotnega neunijskega obrtnika.

Trgovin je silno veliko. Vse so lepe, raznovrstne, mi-kavne. Kam boš vstopil, kje kupil? Kje je boljše, kje cenejše? Domačini — tako so mi pravili — poznajo vse dobre vire, zakaj cene se prav pogosto ravnajo po okrajih. Bogat okraj — visoke cene. Revne četrti (n. pr. poljska, italijanska, zamorska) imajo nizke cene. Konkurenca pa je neizmerna, vendar je zato tudi reklama na višku. Mimo časopisne, ki je v svoji ogromni iznajdljivosti izrabila skoraj že vse možnosti, je pravo čudo ulična reklama z elektriko. Prve dni tujcu, ki

pride v Newyork, Chicago, Cleveland, Pittsburgh ali Detroit, ni treba drugega kakor da se izprehaja zvečer po ulicah. Tu predvaja električna reklama predstave, ki bi jih zaman iskal v prvovrstnih zabaviščih. N. pr.: Nenadoma se pokaže ura, ki visi v zraku in kaže mimogredočim čas na minute in sekunde natančno. Tedajci pa ura izgine, da se zopet nekje pojavi; kje, tega ne veš. A glej: v zraku se je pokazal ročaj, za njim lonček, nad njim roka, ki naliva kavo; vidiš, kako teče, kako padajo kaplje, še ena, pa še ena — nato pa se pojavi v zraku živa podoba dečka, ki kavo izpije. Vse to delajo električne žarnice. Potem pa napisi! In figure! Kažejo se cele slike in dejanja iz dram.

Električna reklama se je razvila v eno najvažnejših industrij. Na najznamenitejši newyorški cesti Broadway je danes menda 1,250.000 električnih žarnic samo v reklamne namene. Ko zvečer zažare, dajejo sij 25 milijonov sveč. A za reklamo se ne uporabljajo samo ulice, ceste in trgi, ampak tudi restorani, brivnice, razne modne delavnice in seve gledališča, vendar pa slednja manj kot sem se nadejal. Ena sama velika reklama porabi toliko elektrike kot mesto z 10.000 prebivalci za svojo razsvetljava. Reklamni oglasi na hišah prinašajo često hišnemu posestniku večje dohodke nego vsa najemnina. Samo montiranje reklame, ki vsebuje dve miljli električnih žic in avtomatična izpreminjala za različno izžarevanje, stane okrog 20.000 dolarjev. Zato pa lahko trdimo, da električna reklama v Newyorku na Broadwayu ali pa v centru Chicaga in Pittsburgha izpreminja dotični mestni del v pravljichen svet. To bomo lahko razumeli, če pomislimo, da obstoji v tistem okraju Newyorka, kjer je Broadway, okrog 22.000 električnih reklam.

Stroški za velike električne reklame so tako visoki, da se izdelujejo načrti zanje izredno natančno. Vsak večer, preden začne električna reklama, se vse žarnice pregledajo. V bližini so cela skladišča žarnic. Saj si čitatelj lahko sam predstavi, koliko žarnic se porabi za reklamo, ki ima 20.000 luči! Razsvetljava se začne eno uro po solnčnem zatonu in se konča ob eni uri ponoči.

Ta način reklame je iznašel pred sto leti Anglež Samuel Harris. V Ameriki so jo jeli prvi uporabljati cirkusi. Med vodilnimi možmi, ki so razvili električno reklamo do viška,

slovi tudi Thomas Cusack, ki o njem pravijo, da je bil rojen Hrvat.

Reklama se seve izvršuje tudi na razne druge načine. Verske sekte in politične stranke uganjajo reklamo na ulicah, cestah in trgih. Pripelje se n. pr. avto, ki se nenadoma ustavi, mož v njem vstane in jame pridigati. Ljudje se ustavijo in poslušajo. Dober govornik si kmalu pridobi poslušalce. Posebno pridni in iznajdljivi so v reklami razni verski sektarji. Na njihovih cerkvah je vse polno reklam, ki vabijo v cerkev, n. pr. s takimi-le napisi: »Tu je hram, kjer si lahko odpočiješ.« — »Prostor za utrujenega moža, da se vsede, razmišlja in če hoče — moli.«

Tehnično je vse tako dovršeno, da se izprva čudiš in čudiš. Stopiš n. pr. v hotelski foyer in opaziš na zidu pero, ki samo piše. Pogledaš in vidiš moderno čudo: iz 20. nadstropja piše mož lastnoročno svoja sporočila doli v pritličje.

Zares: Amerika je dežela neomejenih možnosti!

XVIII.

Ameriški tisk. — Dnevnik z 80 do 150 strani. — Slovenski listi v Ameriki. — Pionirji slovenske prosvete onstran oceana.

Ko sem stopil na ameriška tla, so me posetili ameriški novinarji in mi stavili razna vprašanja. Zlasti v Chicagu, kjer so se zelo zanimali za razne probleme stare Evrope. O Jugoslaviji vedo le malo. Nekateri so zamenjali Beograd z Bagdadom. Vsi so pa znali, da so Albanci zavezniki Benita Mussolinija. No, temu se ne smemo preveč čuditi. Tudi marsikateri naš časnikar bi bil v zadregi, če bi ga kdo vprašal: v kateri državi je Springfield glavno mesto, ali pa, kako se imenuje glavno mesto države Wisconsin. Človek ne more vsega vedeti, četudi je »vseveden«¹ časnikar.

Najbolj je ameriške žunaliste zanimalo tiste dni albansko vprašanje, ki sem ga razložil po svoje, namreč, da so Albanci državljani, ki živijo po skalnatih planinah in so srečni, če lahko zdaj pa zdaj dobe koga, ki jim pomore v boju za sicer prav primitiven obstoj. Dejal sem, da Benito Mussolini ni ž njimi nič pridobil, ker so precej nestalni zavezniki ter da v Jugoslaviji nihče ne misli na vojno z Italijo itd.

Moj prihod v Ameriko so prav obširno komentirali ameriški listi: »Chicago Times«, »Herald«, »Chicago Tribune«,

»American Appeal«, »Millwaukee Leader« itd., ki so celo na prvi strani priobčili mojo sliko (»Millwaukee Leader«).

Ameriško dnevno časopisje je predvsem trgovsko podjetje, ki »nosi«. Dnevnik so zelo poceni, obsežni pa tako, da jih človek sploh ne more prebrati. Največ papirja vzamejo inserati, nato dnevne novice, za njimi članki (tudi od prvovrstnih osebnosti). Za priloge imajo slike v barvah, karikature, smešne epizode, skratka: ameriški humor, ki ga Evropejci bolj s težavo razumemo.

»Chicago Times« se n. pr. urejujejo, tiskajo in razpošiljajo v nebotičniku, ki je hkrati to, kar v Parizu Eifflov stolp: razglednik čez ogromno mesto. Vsak dan se uporabi za ta list vlak papirja. Tiska se menda v milijon izvodih dnevno na 80—120—150 straneh. Včasih se lista kar ustrašiš, toliko ga je.

Časniški trust je mogočen in dobičkanosen . . .

Obstoje pa tudi strankarsko-politični listi, ki so omejeni i po obsegu i po nakladi. Niso »bussines«.

Slovensko-ameriško časopisje je precej razvito. Posetil sem uredništva dnevnika »Prosveta« in tednika »Proletarec« v Chicagu, tednika »Vestnik« v Millwaukeju, dnevnikov »Enakopravnost« v Clevelandu in »Glasa naroda« v New-yorku. Tudi ti listi so se bavili z mojim posetom Amerike in napisali precejotic in člankov o mojem bivanju ter o shodih in predavanjih po slovenskih naselbinah.

Najstarejši slovenski ameriški list je »Amerikanski Slovenec«, ki pa je prišel leta 1913. v last Nemca Winklerja. Le-ta ga je čez dve leti prodal družbi »Edinost« v Chicagu. Ni bil »bussines«, kakor je mož mislil. Zdaj izhaja petkrat na teden in ga urejajo frančiškani. Najbolj razširjen in priljubljen pa je dnevnik »Prosveta«, ki izhaja dnevno od l. 1916. sem. Povprečna dnevna naklada je 8000 izvodov. Sredino številko dobe vsi slovenski člani Slovenske narodne podporne jednote in se tiska v več kot 40.000 izvodih. Že od početka ga urejuje Josip Zavrtnik, v uredništvu pa so še Iv. Molek, Andrej Kobal in Alojz Benigar. »Prosveta« ima v Jugoslaviji stalnega dopisnika. Sicer je last in glasilo največje slovenske narodne podporne jednote (S. N. P. J.).

»Glas naroda« je nestrankarski list, ki ga izdaja banka Frank Sakser. Glavni urednik je Idriččan Ivan Terček, upravo vodi L. Benedik, doma od Sv. Jošta. — »Enakopravnost« je

clevelandski dnevnik. Urejuje ga Vatro Grill, zelo inteligenten advokat, ki ga skoraj sam piše. Izdaja pa list poseben konzorcij.

Ameriški Slovenci imajo tedaj tri dnevnike in en list, ki izhaja petkrat na teden. Napredujeta samo »Prosveta« in »Enakopravnost«, ki sta svobodomiselni glasili, precej protiklerikalni in imata glavni kader naročnikov v jednotah: prva v že omenjeni S. N. P. J., druga pa v »Slovenski svobodomiselni podporni zvezi«, čije organ je.

Tedniki so: »Proletarec«, glasilo Jugoslov. socialistične zveze. Izhaja na 16 straneh v obliki revije. Urejuje ga Frank Zajc, ki je resen in spreten časnikar. »Delavec« je majhen listič na štirih straneh in velja kot glasilo komunistov. Izhaja šele leto dni. — »Glasilo K. S. K. jednote« izhaja že 13. leto. Tiska se v Clevelandu za člane Kranjsko-slovenske katoliške jednote v Jolietu. — »Nova doba« je glasilo Jugoslovenske katoliške jednote. Urejuje jo Anton J. Terbovec in se tiska v Clevelandu. — »Vestnik« v Millwaukeju urejuje Frank Novak, rojak iz Mozirja in je glasilo podporne jednote »Sloga«. — »Naš Dom« izdaja newyorški konzorcij, ki mu načeluje in ga financira Hrvat dr. J. Pleše. — »Glas Slovencev prekmurskih«, ki izhaja v Pittsburghu, je glasilo ameriških Prekmurcev. — »Ameriška Domovina« izhaja trikrat na teden v Clevelandu; lastnika sta Lojze Pirc in James Debevec.

Mesečniki so: »Čas« v Clevelandu, ki ga urejuje Franc Kerže; »Ave Maria«, ki ga izdajajo frančiškani na Brezjah (Lemont Ill.) blizu Chicaga; »Mladinski list«, glasilo mladinskih odsekov S. N. P. J. v Chicagu. Sedanji urednik je Andrew Kopal, cerkljanski rojak. Do l. 1927. ga je urejeval belokranjski rojak Jakob Zupančič. List vrši velevažno nalogo med našo mladino v Ameriki.

Slovenska narodna podporna jednota v Chicagu je spoznala, da je za Slovence v Ameriki mladinsko vprašanje skoraj najvažnejše. Ulica, šola, tovarišija, delavnica mladino amerikanizirajo. Iz mladih Slovencev doraščajo angleški Američani. Starši ne utegnejo paralizirati teh vplivov in ohraniti v mladini vsaj toliko slovenskega duha, kolikor je v danih razmerah sploh mogoče. Pa tudi sami so preveč pod vplivom istih okoliščin. Kaj naj jih ohrani materinemu jeziku? Edinole čitanje slovenskih knjig in časnikov. Zato se je tedaj osnoval »Mladinski list«, ki je na pol slovenski,

v drugi polovici pa angleški pod imenom »Juvenil«. V angleškem delu se opisuje naša mila slovenska domovina, nje lepota in nje zgodovina. Tu se objavljajo prevodi slovenskih pesmi in povesti ter pouk v slovenščini. Želeti je le, da bi se ta našim rojakom onstran Atlantskega oceana prekoristen list dovolj razširil, postal vsaj štirinajstdnevnik in prinašal kar najboljše gradivo.

Razen klerikalnih listov »Ameriškega Slovenca« in »Ave Marije« ter dr. Plešetovega »Našega Doma«, ki se tiskajo v neunijskih tiskarnah, se vsi ostali časniki tiskajo v unijskih tiskarnah. Lastne tiskarne imajo »Glas naroda«, »Ameriška Domovina«, »Ameriški Slovenec«, »Naš Dom« ter SNPJ — torej imajo naši rojaki v Ameriki pet tiskarn. So to skromna podjetja, ki delajo zgolj za lastno potrebo. Največja je tiskarna »Slovenske narodne podporne jednote«. Nekatere tiskarne sem si ogledal: so pač ogledalo razmer.

Vsebinsko je med dnevniki najboljša »Prosveta«. Ima največji uredniški štab in je sploh gmotno najbolj podprta. Uredniki imajo plačo po 50, 48, 42 in 40 dolarjev na teden, t. j. mesečno približno od 8960 do 11.200 Din. Uprava je prvovrstna. Vodi jo vipavski rojak Filip Godina, mož izrednih upravnških sposobnosti, ki je hkrati tudi tiskarniški vodja. Kajpak, noben slovenski dnevnik se ne more meriti z dnevniki čeških ali nemških Američanov, kamo-li s samimi ameriški dnevniki. Vendar se mi zdi, da se slovenski listi v Ameriki stalno izboljšujejo. Napaka je, da jih je preveč. Ko bi se sorodni sporazumeli med seboj in združili, bi izhajalo manj listov, vendar pa bi bili lahko mnogo boljši in bi čitateljem več nudili. Po mojem prepričanju je problem ameriških slovenskih listov tudi naš jugoslovanski problem, ki ga bo treba resno vzeti v roke in pomagati našim rojakom onstran morja . . .

Ko sem si ogledal naše redakcije in tiskarne ter videl požrtvovalnost naših delavskih urednikov in tiste male peščice intelektualcev (n. pr. Vatro Grill), presojam drugače kot poprej ameriške slovenske liste in jih jemljem s precejšnjim respektom v roke. Pionirji so in Jugoslavija jih skoraj da niti ne pozna. Dobro bi bilo, če bi se organizacija slovenskih novinarjev spomnila svojih tovarišev onstran morja — pionirjev slovenskega tiska v naših ameriških kolonijah, navezala ž njimi stike in jim po možnosti pomagala.

XIX.

V Detroitu. — Henry Ford. — Obisk v Fordovih tovarnah.

Henry Ford je znan po širokem svetu kot eden najboga-tejših tovarnarjev v Ameriki. Njegovo kraljestvo je v Detroitu, največjem mestu države Michigan. Detroit je ustanovil Antoine Laumat de la Monte Cadillac leta 1701., ker mu je kraj ugajal zaradi trgovine s kožuho vino. K jezeru Erie so namreč prav radi zahajali Indijanci in prinašali kože na prodaj. Pripeljal je tja sto ljudi, ki so si naredili kolibe. Polagoma je nastala naselbina, ki jo je leta 1780. osvojil angleški polkovnik Rogers. V revolucijski vojni je imel Detroit precejšnjo vlogo, — no, preživel je usodo mest ob jezerih, ki so prehajala iz rok v roke, dokler se ni leta 1812. odločila njegova usoda: postal je glavno mesto države Michigan. Mesto se je jelo bujno razvijati. Prav posebno pa je pospešil njegov razvoj sloveči Henry Ford, ki je ustanovil v Detroitu svojo veliko avtomobilno industrijo. Njegov razmah se je začel tedaj, ko je razglasil, da plačuje delavcem v svojih tovarnah za osemurni delavnik pet dolarjev. Takrat — niti 15 let še ni minilo — je štel mesto Detroit okrog 400.000 prebivalcev; danes šteje že približno milijon.

Henry Ford je tedaj prav mogočno posegel s svojo ustvarjajočo roko v usodo tega mesta. Fordova tovarna avtomobilov je menda največja na svetu, a še večja od nje je tovarna družbe Ford (oče in sin), ki izdeluje poljedelske stroje, zlasti traktorje. Ta tovarna je mesto zase, ki se imenuje Fordsohn.

O Henryju Fordu sem bil že veliko čital in slišal. Njegovo knjigo »Moje življenje in delo«, o kateri trdi Robert Blatsch-Ford, da je najvažnejša knjiga, »iz katere bi morali položiti izpit vsi poslanci in ministri, vsi delodajalci, vsi člani strokovnih organizacij, vsi industrijalci, trgovci in vsi strankarji sploh« in »katero naj bi dvakrat na dan brali v cerkvah, v šolah, v političnih klubih in na borzah« — sem seveda vestno prebral, prav tako tudi razne kritike in polemike o njegovem delovanju. Mož je res zanimiv. Znan je njegov izrek: »Prepovedano je reči ‚nemogoče‘, zakaj kdor se je res izučil svojega rokodelstva, ve, da se mora še veliko učiti, zato gre hrabro naprej in se uči in zopet uči. In tako brez nehanja gleda pred sebe, promatra, dela nove poizkuse in si ustvarja tisto nastrojenje, v katerem je ‚vse mogoče‘.«

Ford je sovražnik tako zvanih organizatorskih genijev. Tudi naslovov ne mara. Sam pravi: »Pravemu šefu ni treba posebnega naslova. Naslovi so zlo, zakaj mnogi ljudje, ki si pridobe moč in oblast, bi bili prav dobri voditelji, če jim ne bi dali naslova, ki jih napihne in izpremeni v napačne šefe. Kmalu so izgubljeni, ker se prično smatrati za previsoke gospode . . .«

Pri Fordu ne sprejemajo na delo ljudi z izpričevali. Nobenega ne vprašajo: Kaj si počenjal dozdej, kaj delal in kaj bil? Nihče ne vprašuje: Ali si dovršil visoko šolo učenosti, univerzo, oziroma nisi-li morda prišel iz ječe, kjer si dovrševal študije svojega življenja? Ford trdi, da ni še nikdar naletel na človeka, ki bi bil popolnoma pokvarjen.

Henryja Forda in njegove tovarne videti iz bližine in se zamisliti nad doživljenim — to je bila moja velika želja . . . Da bi bil bolj pripravljen na Fordov način obratovanja in postopanja, sem si ogledal poprej še nekatere druge večje tovarne avtomobilov in traktorjev. Zlasti traktorji so me zanimali, ker so najboljša pogonska sila skoraj pri vsakem delu. In Fordova tovarna izdelava več kot milijon traktorjev na leto.

V Detroitu nisem bil razočaran. Videl sem več, kakor sem se nadejal. Ob dobri konjunkturi zaposlujejo Fordove tovarne nad 100.000 delavcev. Hodili smo po tovarnah, se vozili na dvigalih iz nadstropja v nadstropje. Prevzela me je želja, da bi se za mesec, dva ali več uvrstil v tisto ogromno verigo nagih teles in poizkusil vse faze človeka, ki ga je vklenil inteligen ten kapitalist ter mu odmeril tik-tak njegovega življenja. Spomnil sem se Fordovih gesel, ki jih označuje v omenjeni knjigi, da sta namreč dva bedaka na svetu: milijonar, ki kopiči bogastvo na bogastvo in misli, da dobiva čedalje večjo moč, in revolucionarec, ki meni, da bo ozdravil bolno človeško družbo, če bo odvzel bogastvo in ga razdelil med druge. Nisem dal Fordu prav, spoznal sem le, da je Ford izrekel v teh geslih krilate fraze, ki pa jih je treba analizirati vedno le s subjektivnega stališča. Človek, ki ima vsega dovolj, sodi drugače od onega, ki mu vsega manjka in mora dolge ure garati, da si pridobi najnujnejše za življenje.

Fordove tovarne res zaslužijo, da se človek ustavi in si jih ogleda. Organizacija dela, taktika vodstva, razdelitev oddelkov, ogromen obseg, nenavaden način proizvodnje,

posebna razsvetljava . . . vse to prevzame gledalca, ki opazuje, a ne vidi tega, kar si želi. Za take tovarne mora imeti človek izvežbano oko.

V razgovoru z vodilnimi možmi sem čutil trdno voljo mistra Forda, čigar ime izgovarjajo vsi z velikim spoštovanjem, da nadaljuje svoje nenavadno produkcijsko delo, sloveče na strojni mehanizaciji, na kar največji uporabi strojev.

XX.

Niagarski slapovi. — Mogočna slika prirodne sile in lepote.

Iz Detroita, v katerem sem se najtežje orientiral, ker me je nekako najbolj zbegalo, smo se napotili preko Kanade, kjer so alkoholne pijače tako rekoč državni monopol, k niagarskim slapovom. Od najmodernejših in najbolj groznilih tovarn smo krenili v divjo prirodo; od občudovanja mogočne volje človeškega črviča k strmenju pred veličastjem prirodne sile, kakor je dotlej še nismo občudovali.

Niagara je reka, ki veže Erijsko in Ontarijsko jezero in meji na angleško Kanado in državo Newyork. Na nekaterih mestih je široka 1200 m, na drugih okrog 600. Slapova sta dva. Gledalca ne začudi višina slapov, saj nista prav posebno visoka. Vzhodni, ki je ameriški, je širok menda 326 m, visok pa nekaj čez 50 m; zapadni — kanadski (Horsescholfall) pa je širok 570 m, visok pa tudi približno 50 m. Nekaj strahotnega pa je neznanska količina vode. Praviijo, da je pade v slapovih 100 milijonov ton na uro. Seveda je pogled v slapove, koder se dvigajo oblaki pen, pare in kapljic v strašnem kaleidoskopu, grozen in veličasten . . .

Pod slapove se zdaj ne sme hoditi, čeprav so narejeni mostiči in prehodi, to pa zaradi tega, ker so se v poslednjem času pripetile nesreče: več opazovalcev te divje, mogočne vode so slapovi smrtno zadeli . . .

Američani so, kajpak, vneti za vse bravure. Pripoveduje se n. pr. to-le: Mlad Američan se je vsedel v sod, ki so ga dobro zabili in se je spustil po največjih slapovih v strašne valove. Ko so sod vlovili, je bil še živ. Drugi so poizkusili priti preko slapov z ladjami in ladjicami, s čolni in brodovi. Kronika niagarskih slapov zaznačuje tudi številne samomore.

Prodajajo se razglednice s slikami Indijancev izza časov, ko so bili v teh krajih svobodni gospodarji. Naslikani so, kako se spuščajo s svojimi čolniči po slapovih. Ponosni sinovi prerij

se udajajo z vsem dostojanstvom grozotnim valovom, ki jih nosijo kakor vihar drobne bilke . . . Kaj čuda, da vročekrvna, k pustolovščinam nagnjena mladina posnema te izmišljene, vabljuje smelosti.

Niagarski slapovi pa se že izkoriščajo v človekov prid. Ondi stoje velike elektrarne, ki proizvajajo ne vem koliko stotisoč konjskih sil. Ne vem, kam vse je napeljana niagarska elektrika in kje vse gore njene luči. Človek si vse podjarmi. Kmalu ne bo ničesar več, kar bi moglo kljubovati človekovi volji.

Ko sem strmel v to grozno in strahotno vodovje, v gigant-sko silo, v besnečega velikana, se mi je zdelo, da je vse nekam preveliko in vsega preveč; treba je mnogo dni, preden sprejmeš vso to veličastno grozo v svojo notranjost.

Kje si, slap Savice, ki nekako pomiriš popotnikovo dušo in razveseli človeka? Ali pa ti, slap Peričnik! Vesela je duša in radostno je srce, ko te vidi. Tudi sloveči »Trümbachfälle« v Švici so lahko vzprejemljivi; čeprav čudoviti in zanimivi, vplivajo na gledalca prijetno in blažilno. Niagarski slapovi pa te obteže, navdajo te s težkimi mislimi in še dolgo se vračaš k njim.

Niagara z ogromnimi slapovi — če tebe ne bi bilo, ali bi bila slika Amerike popolna?

XXI.

Naši ameriški kolonisti. — Srečanje z znanci. — Slovenske naselbine. — Koliko je Slovencev v Zedinjenih državah. — Prekmurski separatizem. — Podporne jednote. — Nevarnost potujčenja.

Kako so naši rojaki — izseljenci? Obiskal sem jih v njihovih naselbinah. Mnoge sem posetil na domu, obiskal njih društva, govoril na shodih, predaval v narodnih, delavskih in društvenih domovih.

Bil sem jih vesel. Zapustili so staro domovino kot sinovi naših srednje premožnih kmetov, kot hčere kmetiških domačij, kot bajtarski in delavski otroci. Odšli so po večini prav mladi, mnogi še pred vojaško dobo. Vso svojo izobrazbo so si pridobili z neznatnimi izjemami na ljudskih šolah, ki so jim dale to, kar so jim pač mogle dati. Oblikovala jih je šele tujina. Hude čase so morali prebiti izprva. Mnogi so mi pripovedovali: »Veste, če bi bil mogel prvo leto kjerkoli dobiti nekaj

denarja, bi se bil takoj vrnil domov, tako hudo je bilo.« Pravili pa so tudi: »Peš bi bili odšli takrat domov, če med Ameriko in Evropo ne bi bil Atlantski ocean.« Seveda se premagali vse težave — ti lažje, oni težje —, se prilagodili novim razmeram in novemu življenju. Mnogi pa so ostali stari Janezi . . .

Vendar pa sem bil lahko vesel večine naših ljudi. V njihovih hišah sem videl tisto blagostanje, ki je eden izmed pogojev za srečo. Njih hiše so lepe in se ponašajo s praktično urejenimi prostori za bivanje; skoraj povsod imajo kopalnice, okoli hiše pa je nekaj zemljice, kjer bohotno rasto nageljni, gavtrože in rožmarini. Skoraj vedno sem po vnanjosti uganil, kje stanujejo Slovenci. Včasih si spoznal slovenska bivališča — tako so mi pripovedovali — po harmoniki in po veseli družini ob polnih bokalih . . . Zares mi je bilo prijetno ob srcu, ko sem videl, da se naši rojaki odlikujejo po snagi in ličnosti njihovih hiš.

Predstavil se mi je neki mož, gentleman po videzu.

— Ali me poznate, gospod Kristan?

Gledam ga, promatram. Imam sicer dober spomin, ali tu se nisem mogel spomniti.

— Pastir sem bil pri »Tincu«. Skupaj sva pasla krave. Iz Polhovega gradca sem doma.

Spoznal sem ga in vesel sem bil, ko sem primerjal tega gentlemana z onim-le pastirjem, ki sem ga bil pred dolgimi 40 leti menda uvajal v prve začetke čitanja in pisanja . . .

Zopet drugi: — Ali se me spomnite: Bil sem zidar pri P. Na shode sem hodil . . .

Pa tretji in četrti in tako dalje.

Pristopila je starejša gospa. Ko sem jo spoznal in ji povedal dekliško ime, nji, ki je pred tridesetimi leti zapustila našo vas, so ji stopile solze v oči. Ima že štiri omožene hčere, ki so vse hišne posestnice. Sama poseduje še tri hišice, ki ji prinašajo okrog 200 dolarjev mesečne najemnine . . .

Našel sem prav veliko nekdanjih znancev in prijateljev. Večini se ne godi slabo, zakaj standard je že ameriški: dobro! Po večini jim gre tako, da na potovanjih posedajo na žametnih sedežih . . .

*

Po ameriškem službenem štetju je bilo leta 1920. v Zedinjenih državah: Slovencev 102.744, Hrvatov 83.063, Dal-

matincev 2112, Srbov 36.471 in Črnogorcev 4198. Naš rojak Ivan Mladineo, ki je direktor jugoslovenskega odseka znanega društva »Foreign Language Information Service« v Newyorku, pa trdi v svoji študiji, ki jo je izdal leta 1925. kot s strojem spisan rokopis, da je v Zedinjenih državah 170.000 Hrvatov, 122.000 Slovencev in 48.000 Srbov, skupaj 340.000 Jugoslovenov. In imel bo prav, zakaj že članstvo naših, hrvatskih in srbskih podpornih Jednot upravičuje korekture g. Mladinea.

V Ameriki je mnogo prekmurskih Slovencev, ki jih ameriška statistika najbrž ne pozna. Izdajajo tednik »Amerikan-szki Szlovenzcov Glász«, ki izhaja vsak petek v Betlehemu Pa, Pittsburghu Pa, Bridgeportu in Connu že sedmo leto. Pravijo, da je ta »Glász« — »najveксе i najbolje razsürjene vendzske novine vu Zdrüzseni drzsélaj, steri vszaki red vu Ameriki zshivonesi vendov szlisnoszti szlüzsi«. Uredniki in izdajatelji morajo biti zagrizeni madžarofili. V zadnjem času so se malce potuhnili, ker jim je naša država pred leti odtegnila poštno ugodnosti, to pa zaradi neverjetno šovinistične pisave tega lista. Videti je, da se namenoma in smotreno odtujejo slovenščini. Kot izdajatelj je označen: »Alex Kardos, reditel«.

Prekmurski Slovenci imajo tudi lastno podporno društvo, ki se imenuje »Rokoczi Vogrszko Betezne Pomagajoucze Drüstvo«. Največ jih biva v Pensilvaniji, v Pittsburghu in okolici, v Betlehemu in v Connu, v Bridgeportu in Newyorku; v slednjem imajo »Szpejvszno drüstvo Domovina«.

Zanimivo je, da se zgoraj omenjeni prekmursko-slovenski list ne omenja nikjer med slovenskimi časniki. V Ameriškem družinskem koledarju za leto 1927. je izšel zelo izčrpen članek o jugoslovenskem časopisju v Ameriki, toda tednika prekmurskih Slovencev člankar ni poznal in ga ne beleži. Tudi v statistiki Jednot ni nikjer omenjeno podporno društvo prekmurskih Slovencev. Tudi v lepi Zavrtnikovi knjigi »Ameriški Slovenci« nisem zasledil »Prekmurskih Szlovenzcov« in njih tednika. Zdi se mi, da se bodo morali vodilni možje v bodoče bolj zanimati za te naše rojake in jih pridobiti za slovenstvo, kamor spadajo po rodu in jeziku.

*

Obiskal sem razne organizacije naših rojakov in sicer podporne, zadružno-konzumne, zadružno-denarne, bančne in

politične. Med podpornimi je največja Slovenska narodna podporna jednota v Chicagu, ki združuje nad 500 društev v Zedinjenih državah in Kanadi. Njen poglavitni namen je skrb za slovenske naseljence in njih otroke z zavarovanji za slučaj bolezni, nezgode in smrti. V Ameriki ni ne državnega ne zveznega bolniškega zavarovanja. Vsak mora skrbeti zase, če ga obišče bolezen ali nesreča. Imajo sicer neke odškodninske zakone, vendar pa niso niti zdaleč zadostni. Jednota skrbi tudi za duševno povzdigo svojih članov: s shodi in predavanji, raznimi publikacijami, z dnevnikom »Prosveto« in z mesečnikom »Mladinski list«. SNPJ v Chicagu ima premoženja skoraj 3 milijone dolarjev (približno 170 milijonov dinarjev), ki je naloženo v nepremičninah in dobrih papirjih. Ima svojo tiskarno in velik društveni dom za urade in zborovanja. O razširjenosti »Proletarca« smo že pisali. Jednoti načeluje Vincent Cainkar, rojak iz Prlekije.

Poleg te največje podporne jednote so velike še Kranjsko-slovenska katoliška jednota v Jolietu, potem Jugoslovenska katoliška jednota v Eli (Minnesota) in Slovenska svobodomiselna podporna zveza v Chicagu, čije glasilo je v prejšnjih člankih omenjeni tednik »Enakopravnost« v Clevelandu. Obstoji pa še vse polno manjših lokalnih podpornih organizacij, ki služijo različnim namenom. Želeti bi bilo v tem pogledu večje centralizacije.

V Clevelandu sem bil obiskal Slovensko delavsko združno zvezo, ki ima 4 prodajalne, potem v Vavkegeanu, v Canonsburgu in Conemaugtu tudi krajevne konzumne zadruge, ki so sad večletnega dela naših rojakov.

V Clevelandu je največ Slovencev. Tu imajo Narodni dom v Ulici St. Clair, medtem ko sta v Coolinwoodu dva, ločena po politični barvi. Tu imajo tudi lepo prospevajočo Hranilno in posojilno društvo in — banko, ki se imenuje North Amerikan state bank. Predseduje ji zdravnik dr. Seliškar. Hranilna in posojilna društva so tudi že skoraj v vseh naselbinah. V kolikor sem spoznal njih poslovanje, jih moram pohvaliti.

*

Pisal sem že o amerikanizaciji mladine. Takoj sem opazil, da otroci naših izseljencev neradi govorijo slovenski.

Na slovenski nagovor odgovore po angleško. Naše organizacije, zlasti pa SNPJ, se trudijo, da bi preprečile proces potujčevanja. A tudi tu so mnjenja deljena in se vrše o tem vprašanju hude debate. Nekateri mladi, amerikanizirani sinovi slovenskih staršev (n. pr. advokat Rihard Zavrtnik) propagirajo izključno rabo angleškega jezika z geslom: »Proč s sentimentalnostjo glede slovenščine!« Starejši zelo nasprotujejo tem nazorom. Glavni odbor SNPJ se je na julijski seji odločno postavil zoper amerikanizacijsko propagando.

Naša država je nasproti izseljencem in vsem njihovim vprašanjem zgolj »službena«. Imamo poslaništvo v Washingtonu in štiri konzulate: v Newyorku in Chicagu, v Kaliforniji in Montrealu. Kajpak, med osebjem ni niti en Slovenec. Edino v Newyorku je za pisarico Ljubljančanka G., ki pa je tudi že na pol reducirana. Izseljeniški komisarijat vodi Slovenec, ima pa silno omejen kredit in mu je delovanje skoraj onemogočeno. Bil pa je tudi že — reduciran.

Naša država je prevzela kot dedščino male Srbije njen diplomatski in konzularni zbor, ki se je instaliral v časih, ko so imeli še srednjeveške nazore o nalogi poslanikov in konzulov v tujih državah. »Reprezentacija« je bila prva in poglavitna zahteva. Poslaniška mesta so se zasedala po političnih vidikih ali v smislu protekcije, kakor so bila v Avstro-Ogrski privilegij aristokracije. Takim ljudem ni bilo mar za socialna vprašanja izseljencev ali za trgovinske in industrijske interese; take zadeve so jim bile po večini španska vas. Današnja doba pa zahteva vse kaj drugega. Kakšna bodi nova diplomacija, so pokazale nekatere manjše države, n. pr. Češkoslovaška.

Mi smo žal na tistem mestu, kjer smo bili pred tridesetimi leti, ko se je slepo kopiralo brezdelje diplomatov velikih držav. V Zedinjenih državah smatrajo naši izseljenci (tako slovenski kakor hrvatski ter srbski iz Vojvodine) naše konzulate za — srbske. Vse je v cirilici. Kje pa so se slovenski ljudje pred 10—20 leti učili cirilice?! Pa še tisti birokratizem, o katerem smo že govorili. Treba bo temeljito izpremeniti nazore o službi in nalogah naših zastopnikov v širokem svetu, če hočemo, da so boljše i v domovini i med našimi kolonisti v tujini. Amerika pa je v tem pogledu še poglavje zase.

Racionalizacija trgovine. — Statistika mezd. — Delavske unije. — Klubi.

Od marca leta 1922. deluje v Ameriki zavod »Marchants Service Institute«, ki se peča z najrazličnejšimi vprašanji trgovine.

Kot temelj dobičkanosnega dela se označuje izšolanje spretnih in sposobnih prodajalcev. Zares se je zadnja leta prodajanje v trgovskih lokalih dokaj poenostavilo, ker se je silno razmnožilo število onih predmetov, ki se prodajajo v zavitkih, steklenicah, dozah — skratka: povsem adjustirani. Vendar se smatra, da je poglobitna teža trgovine v pravilnem prodajanju. Poznavanje blaga je Američanom podrejene važnosti.

Marchants Service Institute pošilja posebne potovalne učitelje, ki seznanjajo trgovce z najnovejšimi metodami in z novimi izkušnjami. Sestavili so statistiko, ki je dognala, kako porabi prodajalec svoj delavnik. To-le pravi:

10 % gre za nepotrebno govorjenje, 30 % za hojo, 15 % za lenuharenje, 15 % za delo v skladiščih, 15 % za urejevanje in pospravljanje, 15 % za prodajanje.

Pravo udejstvovanje prodajalca zavzema šele sedmi del njegovega delavnika. Prodajalec tedaj porabi toliko časa za prodajanje kakor za lenuharenje.

Tudi so statistično ugotovili, kaj in v kolikih odstotkih je krivo, da se trgovini odtujijo odjemalci. Dognali so, da je poglobitni vzrok v trgovini zaposleno osobje in sicer:

Zaradi malomarnosti 23,5 %, zaradi zmot 9 %, zaradi goljufije 9 %, zaradi vsiljivosti 8 %, zaradi predrznega obnašanja 8 %, zaradi nepotrebne počasnosti 6,5 %, zaradi nezadostnega poznavanja blaga 3 %. Potemtakem je za 67 % odgovorno osobje.

Racionalizacija je — kakor vse kaže — strašna stvar. Racionalizacija naj povzdigne promet, zniža stroške — vse pavze, vsi odmori naj se črtajo. Človek posluj kakor stroj! Večje plače uslužbencev in cenejše blago imajo izvor v napačno oziroma neproduktivno porabljenih minutah.

Taka je in taka hoče biti Amerika!

*

Mednarodni delavski urad v Ženevi je nedavno sestavil statistiko delavskih mezd. Indeksove številke življen-

skega stanja so iznašale v drugem polletju leta 1926.: v Zedinjenih državah ameriških 175, na Angleškem 172, na Švedskem 171, na Holandskem 171 in v Nemčiji 142. Kakor je videti, so stroški življenskega vzdrževanja — izvzemši Nemčijo — v evropskih državah zlate valute precej enaki nivoju Zedinjenih držav. Zaslужki delavcev v Angliji, na Švedskem, v Nizozemski in Nemčiji pa iznašajo jedva tretjino, oziroma četrtino tega, kar dobe delavci v Zedinjenih državah ameriških. Tedenska mezda zidarja znaša v Zedinjenih državah ameriških 72 dolarjev, v Londonu 20 dolarjev, v Stockholmu 20 dolarjev 16 centov, v Amsterdamu 15 dolarjev 36 centov in v Berlinu 14 dolarjev 40 centov. Železolivar prejema tedensko v Filadelfiji 46 dolarjev 50 centov, v Londonu 16 dolarjev 15 centov, v Stockholmu 13 dolarjev 20 centov, v Amsterdamu 11 dolarjev 20 centov in v Berlinu 10 dolarjev 80 centov. Mizar dobiva tedensko v Filadelfiji 65 dolarjev, v Londonu 20 dolarjev 10 centov, v Stockholmu 15 dolarjev 60 centov, v Amsterdamu 13 dolarjev in v Berlinu 11 dolarjev 70 centov.

V teh številkah človek, ki jih zna čitati, veliko vidi. V prvi vrsti pač odgovor na vprašanje: Ali je za povzdigo splošnega gospodarskega stanja potrebno, da dobe delavci za svoje delo kar najboljše plače?

America — docet!

*

Ameriške delavske Unije niso strokovne organizacije v našem srednjeevropskem smislu. To so nekakšne korporacije, ki so si s svojim delom ter dolgoletnim obstojem pridobile v gospodarskem življenju veliko moč in imajo ogromna materialna sredstva.

Postati član ameriške delavske Unije je zelo težko, našim ljudem skoraj nemogoče. »Unijsko« delo je dobro plačano, mezde se ravna po posebnem dogovoru in unijska podjetja so povsod na dobrem glasu. Med našimi delavci pa Unije niso priljubljene; čul sem najrazličnejša mnenja o unijskih uradnikih, češ, da so birokratje in bogve kaj še. Prepričati se, kajpak, nisem mogel več nego o tem, da naši strokovnjaki, zavedni delavci, res ne morejo postati člani Unij in delajo v rudnikih nekako kot — skebi, stavkokazi ali kaj podobnega. Plače neunijskih delavcev so seve precej drugačne od plač, ki jih navaja statistika mednarodnega delavskega

urada. Čemu Unije tako nerade sprejemajo oziroma zakaj odklanjajo sprejem novih članov, zlasti evropskih priseljen-
cev? Navajali so mi mnoge vzroke, med njimi, da so neza-
nesljivi, da bi utegnili škodovati pri raznih glasovanjih in
odločitvah, ker ne poznajo navad v deželi, dalje, da niso
dovolj izobraženi in podobno. Vstop priseljencev, ki bi mogli
samo ovirati delo Unij, se v glavnem ne želi zaradi tega, ker
je treba za članstvo v delavski Uniji znatno več delavskih
izkušenj, nego jih imajo kmetiški sinovi iz evropskih držav,
ki niso preje nikoli slišali o strokovni organizaciji ter so še
preveč podvrženi konfesionalnim in drugim vplivom.

Dejstvo pa je, da ameriške delavske Unije nimajo ume-
vanja za vse tiste naloge, ki so bistvo naših srednjeevropskih
strokovnih organizacij, katere z vso ljubeznijo in energijo
vzgajajo novo sprejete člane in jih seve prav rade sprejemajo.

*

Družabno življenje v ameriških velemestih se razvija v
klubih. Kdor ni včlanjen v tem ali onem klubu, je precej
osamljen. Klubi pa so zelo številni. Framazoni imajo ogromno
organizacijo. Nekatere lože so zase, druge so v zvezi z ostalim
svetom. Tudi delavci in kmetje so člani raznih lož.

V Evropi poznajo ameriško družabno organizacijo »Ro-
tary International«, ki jo je ustanovil Pavel P. Harris,
odvetnik v Chicagu. »Rotary« je po svojem bistvu organiza-
cija, ki naj po ameriško izravnava velika nasprotja. Obogati
sebe in služi hkrati drugim! Iz tega gesla je nastala fraza:
»High ethical standards in bussines and professions« (Visoki
etični principi v trgovini in obrti). Ta organizacija zapoveduje
svojim članom, da se morajo vsaj enkrat na teden sniti in se
porazgovoriti o temeljnih načelih organizacije.

Ustanovljena je bila 25. februarja leta 1905. v Chicagu.
Danes obstoji v 42 severoameriških državah 2600 klubov.
Razširila je svoje delovanje tudi preko meja Zedinjenih držav
ameriških. Njene veje segajo celo v Evropo. Nedavno se je
vršil v Pragi internacionalni kongres te organizacije.

Američani so dovzetni za vse novo in bizarno, za vse
ekscentrično in doslej še neznano. Človek strmi ob navdu-
šenju, ki ga vidi n. pr. ob boksarskih nastopih. V Chicagu je
gledalo 160.000 ljudi orgije boksanja. Dva moža se pretepata,
bijeta, tolčeta (to se imenuje »boj za svetovno prvenstvo«) in

stotisoči, da, milijoni so, ki z naslado poslušajo ne samo v areni, marveč celo v radiju udarce, stok, vzklike, ploskanje, pritrdjevanje in vpitje. Kako vneti so pri tem ljudje in kako sodelujejo, priča dejstvo, da je ob nedavni rokoborbi med Tunneyem in Dempseyem v Los Angelesu dvanajstim ljudem nehalo utripati srce. Umrli so od silnega vznemirjenja . . .

Tiste ure, ko se je vršilo to medsebojno pretepaštvo, ki je prineslo zmagovalcu 1 milijon dolarjev, premagancu pa pol; je bil ves promet od železnice do telefona, brzojava in radia v službi boksarske publike.

Da, »America docet . . .«

XXIII.

*Zadružništvo. — Delavske banke. — Slovenske zadruga
v Ameriki. — »Drug svet«.*

Namenoma sem si pridržal »za nazadnje«, da povem par besed o ameriškem zadružništvu. Najtežje mi gre baš tu izpod peresa, ker sem pač zadrugar izza mladih let in me je ameriško zadružništvo edino, če smem tako reči: precej »razočaralo«! Poznam že od popreje razna poročila o ameriški zadružni ligi in o »Central Cooperative Exchange«, ki sta obe zadružni organizacijski centrali: prva je nekaka zadružna zveza, druga pa nakupovalna in prodajna centralna zadruga. Nisem si mogel prav predstavljati, zakaj je tako, kakor so pripovedovala poročila. No, prepričal sem se, da je Amerika res — drugi svet. Ko sem se razgovarjal prejšnja leta na raznih zadružnih kongresih s poznavalci Amerike o ameriškem, to je: v Ameriki rojenem in povsem amerikiniziranem delavstvu, se je čula večkrat krilatica, da »hoče ameriški delavec iz delavskega razreda v razred kapitalistov«. Ortodoksni marksisti so se temu smejali, češ saj je to bedarija, zlasti v Ameriki, kjer je kapitalizem tako rekoč prerasel samega sebe. Dežela Morganov in Vanderbildtov . . .

Na potu v Združene države ameriške sem o tem mnogo premišljeval in bil zelo radoveden, kako bo. V Ameriki sami pa so mi razgovori z angleškimi delavci in z angleškimi zaupniki potrdili; vpogled v zakulisje, v strokovno osredje, pa me celo prepričal, da je ta krilatica žal prav blizu resnice.

Po verodostojnih virih sem konstatiral, da je v zadnjih petih letih ameriško delavstvo n. pr. pokupilo za 700 milijonov dolarjev delnic raznih podjetij. V strokovnih vodilnih glasilih

sem videl in čital priporočila za nakup delnic raznih družb, in sicer kar na prvi strani. Poznavalci so mi zatrjevali, da je 15 milijonov delavcev med akcionarji v Združenih državah ameriških in to med akcionarji čisto kapitalističnih podjetij. N. pr. 2.800.000 farmarjev poseduje delnice raznih poljedelskih podjetij. Železniške akcije — vse železnice so delniške družbe — so prav priljubljen papir delavskih delničarjev. Preteklo zimo je n. pr. newyorška centrala železniške družbe prodala v enem tednu 68.000 delnic med lastne delavce, kar se je s ponosom povdarjalo v časopisju.

Življenskih zavarovalnih polic je izdanih v Ameriki, večinoma seve med delavce, nad 40 milijonov komadov.

Poznavalci trde in statistika potrjuje, da je ameriško delavstvo naložilo v zadnjih petih letih v banke 15 milijard dolarjev na hranilne konte, 100 milijonov pa še v akcije eksoističnih vrednosti.

Nič čudnega ni, da je pri takšnem razpoloženju v zadnjih letih zrastle 40 delavskih bank pod raznimi imeni širom Zedinjenih držav.

Iskal sem motivov in hotel dobiti zaključek: »Mogoče nameravajo ameriški delavci s tem načinom vlaganja denarja vplivati na podjetja v smislu nekakšne socializacije — mogoče je to posebna pot, ki naj vodi do uspeha v boju dela s kapitalom«. Zlasti ustanovitev delavskih bank in delavske banke same so me zanimale, ker v Evropi se te ustanavljajo s specijalnimi nameni, da podpro organizacije konzumentov in pospešujejo produkcijo v smislu konzumno-zadružnih načel.

V Ameriki so le — bussines, posel, lov za dolarjem, za profitom, kajti ameriški delavec je daleč od socialno-političnega altruizma. Izvzeti so priseljeni delavci iz Evrope, kajti že njih podporne jednote so velike altruistične organizacije — zlasti tisti, ki so se socialistično in duhovno-napredno orienrirali. V teh krogih sem videl, da v tem oziru še niso »amerikanizirani«, da se jih Evropa iz mladih let še drži.

Ameriški delavci hočejo le in predvsem svoj denar prav dobro naložiti in žele, da se jim čimboljše obrestuje. Posnemajo svoje kapitaliste . . . »Numerus clausus« v Unijah je posnemanje kapitalističnih koncernov, ki so nasprotni ustanavljanju novih industrij izven koncerna in celo v koncernih, če to kaže.

*

Ameriška zadružna liga šteje glasom poslovnega poročila, podanega na zadnjem kongresu v Minneapolisu, komaj 170 konzumnih društev s 70.000 člani. Central Cooperativ Exchange, Superior pa je l. 1924. razpečala blaga za 613.214 dolarjev, l. 1925 pa za 835.532 dolarjev. V funtih šterlingih bi to pomenilo: za l. 1924 139.367, za l. 1925 pa 171.920. To izpreminjamo v angleške funte zato, da se vidi razlika med U. S. A. in — Veliko Britanijo, kjer sta velenakupni družbi v Manchestru in Glasgowu razpečali l. 1924. blaga za 90 milijonov funtov šterlingov, v letu 1925. pa za 94 milijonov funtov šterlingov.

V teh številkah se zrcali v s a razlika pojmovanja zadružne misli v U. S. A. in v klasični deželi angleški in sploh v Evropi.

V Evropi je delavstvo na stališču, da razume pravo vrednost organizacije konzumentov, ki naj mu služi v boju za osamosvojitve. V Zedinjenih državah ameriških pa je domače delavstvo še daleč od tega in vidi dosedaj vso ugodnost v trenutnem profitu in v vsem utrjenem dobičcarskem sistemu ameriškega kapitalizma.

Zato nima zadružno gibanje, ki zahteva vse polno altruizma, ljubezni do ideje in stvari same in vse polno požrtvovalnosti, tako osebne kakor stvarne, v Ameriki nič kaj ugodnih tal! Poleg že omenjenih dveh centralnih organizacij obstoje še nacionalna kreditna zveza in pa seve mnogo zadrug, ki ne pripadajo zadružni ligi, med njimi so vse slovenske, »ker se jim zdi škoda denarja za prispevek«. Češke in finske ameriške konzumne zadruge so seve včlanjene v Ligi in njenih državnih sekcijah. Vseh ameriških zadrug je menda okrog 1800.

Najbolj so podobne evropskemu tipu konzumnih društev naprednejših dežel konzumne zadruge Fincev. V Waukeganu, Ill., n. pr. sem posetil tamošnjo veliko finsko zadrugo Cooperative Trading Co., ki je bila ustanovljena l. 1919. s kapitalom 7200 dolarjev. Vzdržuje dve krasni zadružni prodajalni in veliko moderno mlekarino. Bilanca je najugodnejša. V l. 1926. je že izkazala delniškega kapitala 44.030 dolarjev, prodanega blaga pa za 556.290 dolarjev. Finci so sploh izborni zadrugarji, o čemer sem se prepričal tudi po drugih mestih Amerike. Doma v Evropi je konzumno zadružno gibanje v lepem razcvetu. V Helsingforsu, glavnem mestu Finske, obstoji konzumno dru-

štvo »Elanto«, ki šteje danes 33.875 družin in je prodalo leta 1926. blaga za 250 milijonov finskih mark, tedaj skoro za 400 milijonov dinarjev. — »Elanto«, ki ji predseduje sedanji ministrski predsednik Finske, ima 210 prodajaln. Poslovodja neke finske zadruga me je s ponosom informiral o razvoju konzumnega združništva v domovini, v »deželi tisočerih jezer«. Ko je pa zvedel, da vse to vem, je bil sila vesel in trikrat bolj postrežljiv.

V istem Waukeganu je tudi slovenska konzumna zadruga, ki ima prav krasno prodajalno, v kateri razpeča blaga letno za 203.000 dolarjev. Deležnega kapitala ima 23.425 dolarjev.

Slovenske konzumne zadruga so še:

v Clevelandu pod imenom »Slovenska delavska združna zveza«, ki ima dve združni prodajalni v Coolinwoodu, eno v St. Clair v Clevelandu, eno v Loraine v delavskem domu;

v Strabane-Cannonsburgu je ena združna prodajalna, v Conemaugh-Franklin dve in v Collinsburgu ena.

Vse so delniške družbe, ker pravega zakona o zadrugah U. S. A. nimajo.

Združne prodajalne naših rojakov so prav lične in prav zanimive v vsakem oziru. V glavnem prodajajo presno meso in sočivje; to dvojje daje dve tretjini opravka in ves zaslužek. Z drugimi predmeti jim preveč konkurira kapitalistična organizacija »Čenstorov«. Vidi se, da jim manjka prave združne centrale, ki bi prevzela tekmovanje s »Čenstori«.

Naši rojaki imajo tudi razne denarne zadruga. Najpri-
ljubljenjša so tako zvana stavbena in posojilna društva. Imajo jih v Chicagu (»Priklad« na Lawndale Ave in Jugoslovensko stavbinsko in posojilno društvo na S. Ridgeway Ave), v Clevelandu (The International Building and Loan Assoziation), v Strabane Pa., v Conemaught in še v nekaterih krajih. Največja je v Clevelandu, ki že gre na prvi milijon dolarjev vlog.

Seveda vse te denarne organizacije stojijo samo ob sebi brez vsake medsebojne zveze, so pa lepi početki prepotrebne denarne organizacije naših rojakov.

Vendar se tudi v ameriškem delavstvu samem trudijo prepričani zadrugarji sami (P. Warbasse, Warriner, Nurmi, Regli, Halonen, E. Ronn itd.) in zadrugarice (zlasti ga. Cheel), da ukoreninijo in razširijo združno misel v smislu rockdel-skih pijonirjev. Gospa Cheel ustanavlja tako zvane ženske gilde in pospešuje njih delovanje. Uspeli so že tu, zlasti v

državi Jowa, sicer majčkeni uspehi, ki pač dokazujejo, da v tej čudni deželi »nemogočih možnosti« tudi z zadružno mislijo ne bo nemogoče ustvariti gibanja z nado na dober uspeh.

Predsednik Zadružne lige, Američan P. Warbasse, karaktérizira rojene ameriške delavce s temi besedami: »Nočejo vojske z Wallstreetom — s kapitalističnim središčem velebank — ampak hočejo prav kapitalistično strokovno voditi lastne banke, kajti težé za profitom in sicer za čim večjim profitom.«

Res neizmerno težko je potem zadružni sistem uveljaviti proti temu in poleg tega, kar je danes ukoreninjeno. Amerika je tudi v zadružnem in čisto delavskem oziru — drug svet.

*

Amerika je res drug svet. Ko sem v juliju odhajal iz Newyorka v smeri proti Chicagu, sem čital, da je prejšnjega dne umrlo v Chicagu 35 oseb zaradi solnčarice, kajti vročina je že 101°! Notico sem prebral večkrat zapored, končno pa sem se spomnil, da je ta novi svet ostal še pri starem Fahrenheitu, ki začne z 32°, v Evropi uveljavljeni Celsius pa z 0, oziroma 1° nad 0. In tako je z mero in vago. Dolgost merijo Američani na čevlje (foot = noga). En čevlj ima 12 palcev, trije čevlji pa en jard. Ena milja je 5280 čevljev. Naš meter meri 39 palcev. Tekočine merijo na galone; en galon ima 4 kvorte, en kvort pa dva pajnta. En kvort je dober liter naše veljave (1'06 l). Žito merijo na bušle. En bušel (dobrih 50 naših litrov) ima 4 peke, en pek je 8 kvortov. Platno prodajajo na žeblje, kvordre in jarde. Površina se deli na akre; en aker ima 160 štirijaških radov, en štirijaški rad 9 štirijaških čevljev in en štirijaški čevlj 144 štirijaških palcev. Naš hektar ima 2 akra in 471 kvadratnih jardov. Tehtajo pa na funte; en funt je 16 unč, ena unča 16 dramov. Naš kilogram je 2'20 ameriškega funta (100 kg = 220 funtov).

Ko sem se v šali tehtal, mi je pokazala vaga precejšnje število funtov. Neverno sem jo gledal; pozneje pa sem prasn timeri v smeh, češ: ameriški funti so pač — ameriški. Ameriški funt mesa je manjši kos . . . In pri nas se misli, da je — večji.

O Ameriki.

XXIV.

Kaj pišeta o Ameriki Evropejec-žurnalist Feiler in Američan-socijalist Scott Nearing.

O Ameriki je seve izšlo nebroj knjig in razprav. Najrazličnejši duhovi so poskusili podati sliko o tej zemlji, ki je pokazala razvoj, kakršen se ni niti slutil, kaj še-le pričakoval. V najnovejšem času jih je zopet nekaj na trgu. Omenim samo dve. — Artur Feiler, šef urednik velikega dnevnika v Frankfurtu (*»Frankfurter Zeitung«*) je napisal delo *»Amerika—Evropa«*, v katerem razglablja, kaj je Amerika od danes, kaj bo in kakšno je oziroma bo njeno razmerje napram Evropi. — Ameriški socijalist Scott Nearing pa je izdal svoje prav interesantno delo *»The Dollar Diplomacy«* (Dolar kot diplomat).

Vredno je študirati ti dve knjigi. Feiler smatra, da je Amerika v prehodnem štadiju. Do svetovne vojne je bila kljub dejstvu, da ima za seboj skoro 150 let svojega neodvisnega državnega življenja, evropska kolonijalna država. Evropejski kapital je pomagal dvigniti njene zaklade, ustanoviti njene tovarne — evropejska kultura, evropejsko mišljenje in znanje, evropejska umetnost pa so pomagali oblikovati amerikanskega duha. Kolonija pa je prerasla materinsko deželo. Danes stoji napram Evropi, ki jo je strašna svetovna vojna obubožala, močna, sklenjena Amerika. Duhoviti Frankfurtčan slika razvoj Amerike in Amerikanca in prihaja do zaključka: nemirna, vedno razvijajoča se slika Amerike, njenih mest in njene industrije ima v Amerikancu partnerja. Amerikanec si želi svoj lasten dom in je presrečen v družini, ali brez velikega razmišljanja zapusti celo svoj poklic in svoj zavičaj in gre dalje, vedno dalje, če misli, da bo *»tam bolje«*. Odmev iz kolonijalnih časov je to; vedno težnja od vzhoda na zapad. Ali pa od juga na sever! Feiler karakterizira prav fino pomen avtomobila: leta 1912 je popil povprečno vsak Bavarec po 275 litrov piva na leto, leta 1923 pa je porabil vsak Amerikanec

povprečno po 275 litrov bencina v istem času. V Ameriki stanujejo večinoma po naselbinah, ki so daleč oddaljene druga od druge. Odtod silen razmah avtomobilizma. Feiler opisuje ameriško duhovno življenje (leta 1900/1 je bilo na ameriških vseučiliščih 114.000 študentov, leta 1921/22 pa 438.000), ki je v silnem napredku, četudi ni končni cilj »znanstvo«, ampak »business«, boljše življenje, boljši eksistenčni pogoji; riše življenje delavcev, ko n. pr. pri Fordu zasluži neizučena delavec po 5 dolarjev na dan, izučena pa po 10 dolarjev; neke drugod so celo višji zaslužki, seve tudi nižji; življenje je v Ameriki pač dražje, ali dejstvo je, da je mnogo boljše za delavca tam kot v stari Evropi. Feilerjevo razglabljanje razmerja med delavcem in kapitalizmom je zelo zanimivo; posamezen delavec je postal člen verige, ki ga vleče s seboj. Ne more hitreje in ne počasneje delati. Vkljenjen je v verigo. Pri Fordu ni več akordnega dela. Proces pri delu: razdeljeno je vse na posamezne dele in delce, v posamezne pregibe roke, mehanično pride košček v delavčevo roko, ki ima določeno dobo, da ga izpopolni, odda in zopet sprejme drugega itd. Umljivo je, da je delavsko gibanje v Ameriki zato tudi postavljeno pred težje zadače kot naše v Evropi; ameriški industrijec je bistrejši od evropskega, ameriški delavec pa še preveč zaverovan v dejstvo, da mu silno izpopolnjena industrija mnogo lažje pripomore do dobre eksistence kot trdna strokovna organizacija; od tod dejstvo, da je v American Federation Labor tako malo organiziranih. Med delavci se vidijo tri struje: delavski »anotoketje«, slabo plačani proletarci in črnci oziroma nebelopoltni. Feiler konstatira: Amerika ne more biti vzor za Evropo . . .

Scott Nearing prikazuje od temeljev spremenjeno stališče Amerike v svetovnem gospodarstvu in svetovni politiki. Popreje država dolžnikov, sedaj država upnikov. Dolar izpodkopljuje tla angleškemu funtu in francoskemu franku. Začel je s tem, da je prisilil Španijo na popolen umik iz ameriške svetovne sfere; svetovna vojna pa je prinesla priložnost, da se je moglo Nemčijo potisniti nazaj v njene domovinske meje. Edino Meksiko kljubuje. Ameriški dolar je oropal Meksiko pred desetletji za dežele Teksas, Florido in južno Kalifornijo. Ko ni bilo več mogoče voditi krvavih vojn, je dolar začel delati zmešnjave v Meksiki sami. Newyorška borza je okupirala Meksiko s tem, da je pokupila delnice že-

leznice, premogovnih in oljnih rudnikov ter si zasigurala vse mogoče predpravitice v neizmerno bogati deželi. Sedanji boj Meksike proti katoliški mrtvi roki izrablja ameriški dolar kot diplomatsko vojno v korist Amerike. Res je tristo let imela katoliška cerkev z absolutistično močjo v rokah prebivalce Meksike. Po osvobodilnih bojih v južni Ameriki — v letu 1812 do 1820 — ki se podobajo onim v Severni Ameriki, so se sicer rešili jerobstva Španije, ali katoliška cerkev je nastopila namesto španskega absolutizma. Iz španskih sužnjev so postali sužnji katoliške cerkve. Maksimilijan Habsburški je bil žrtev te politike. Uspeli niso katoliški Burbonci, uspeli niso katoliški Habsburgovci; katoliška cerkev pa ni odjenjala in oprijela se je protestantovskih lastnikov »dolarja«. V vseh fazah meščanske vojne, v vseh intrigah kapitalističnih magnatov v Meksiki, ki so imele izvor v Newyorku, bili so udeleženi reprezentanti meksikanske katoliške cerkve. Pod vlado te cerkve je ostalo 78,4 % Meksikancev nepismenih, dasi je imela na šolo in vzgojo monopol . . .

Severna Amerika se poslužuje v dosego svojih ciljev vsakogar. Protestantovskemu Wallstrettu je dobrodošel katoliški Vatikan, da doseže ono, kar smatra za daljšo etapo . . .

Evropejec iz Frankfurta, demokrat Feiler kaže Ameriko v njenem razvoju, pravi: the country is too prosperous (deželi gre predobro), ločila se je od Evrope in gre po svoji poti k prosperiteti; »Business« (trgovina in kupčija) nad vse, duhovno življenje, politika, človek — vse le — »kšeft«. Amerikanec, socialist, pa kaže na posebnem dnevnem dogodku (— na boju prezidenta Callesa, ki hoče v Meksiki odvzeti šolo tisti cerkvi, ki ni naučila Meksikanca niti brati, ampak si je nagromadila ogromna zemljišča — milijoni poljedelskih delavcev pa so bili brez vsakega sežnja lastne zemlje, — in seve tudi razdeliti to zemljo potrebnim in vrednim —), kako pravilno je gledanje, če se gre od jedra stvari.

Kdo je »odkril« Ameriko, o tem so pisali, pišejo in bodo še pisali. Za Evropo je postala Amerika v 19. stoletju »obljubljena« dežela. Zlasti oni del, ki ga poznamo pod imenom Združenih držav Severne Amerike, in ki se je razvijal v najmodernejšo industrijsko državo neverjetno naglo. — Pa ne samo to, ampak je prednjačil stari Evropi v mnogo mogočem. Dne 4. junija 1926 je preteklo 150 let, ko je 13 Angleški podrejenih kolonij proglasilo v Philadelphiji svojo nezavisnost. Thomas Jefferson je sestavil znamenito izjavo: »Združene kolonije so slobodne in nezavisne države in naj bodo tudi pravno takšne; niso več podložne britanski kroni. Politične zveze med njimi in Veliko Britanijo so pretrgane in naj jih več ne bo —«. Ameriški farmerji, ki so jim evropske velesile do tedaj gospodarile, so se postavili na svoje lastne noge. Nastala je sedemletna vojna, ki je končala v korist svobodne, nezavisne Amerike, ki je seve takrat štela komaj 3 1/2 milijonov ljudi.

Zgodovina Amerike, odkar so jo po odkritju Krištofa Kolumba začeli izkoriščati Evropejci s svojo civilizacijo, ni vesela. Angleži, Francozi in Španci so se med seboj vojevali tristo let zato, kdo bo eksploatiral zaklade te ogromne zemeljske površine. Angleži so zmagali: izkoreninili so z oboroženo močjo, z alkoholom, s sifilisom, tuberkulozo in s prisilnim delom — kar so vse imenovali »civilizatorično delo« — prastanovalce Indijance. Iz Afrike so prepeljavali sužnje-črnce, ki so v potu svojega obraza obdelovali deviško zemljo ter jo izpreminjali v velika riževa, bombaževa in sladkorna polja. Iz Evrope pa so se priseljevali vsi oni, ki jim je iz najrazličnejših vzrokov postala stara domovina pretesna, prezadušljiva.

Nastal je nov narod. Thomas Jefferson, Benjamin Franklin in Jurij Washington so glavni njegovi tvorci. Mogočno so donele po vsem svetu njih izjave: »Naj ljudje končno izprevidijo, da niso rojeni s sedli na hrbtu, na katerih naj sedi nekaj legitimnih jezdecev, ki po svoji mili volji uporabljajo ostroge in biče.« Zgodovina osvobojevalnih bojov se čita kot pravljica in srce tolče človeku ob spominu na pogumne junake tistih dni. — Ali, kako je danes po stopetdesetih letih?

Po veliki svetovni vojni je Amerika danes gospodar vsega sveta! Ekvator ima dolžino 40.000 kilometrov. Železniški koncern, ki ga ima v rokah banka Morgan, in ki niti ni največji, pa ima 10.000 kilometrov tračnic več kot je dolžina ekvatorja.

Znana je izjava mirovnega sodnika Garyja, ki je bil leta 1920 predsednik Zveze železarjev in jeklarjev: »V Združenih državah prebiva le 6 odstotkov prebivalstva vsega sveta in njena površina meri le 7 odstotkov zemeljske površine, vendar produciramo 20 odstotkov vsega zlata, 25 odstotkov vse pšenice, po 30 odstotkov železa, jekla, usnja in srebra, 50 odstotkov cinka, 52 odstotkov premoga, pa 60 odstotkov aluminija, bakra in bombaža, 66 odstotkov olja, 85 odstotkov avtombilov — od vsega, kar svet producira!«

Danes stanuje v Združenih državah stodvajset milijonov ljudi. Statistični urad Združenih držav je cenil vrednost »narodnega« premoženja leta 1912 na 187 milijard dolarjev, leta 1920 pa na 500 milijard. Seveda gospodari s tem premoženjem le mala grupa finančne oligarhije. Pet velebank, ki so med seboj tesno zvezane: Morgan et Co., First National Bank, Bankers Trust et Co., National City Bank in Guaranty Trust Co., razpolaga s sledečo gospodarsko pomočjo: s 118 direktorji v 34 bankah s kapitalom 2679 milijonov dolarjev; s 30 direktorji v desetih zavarovalnih družbah z 2293 milijoni dolarjev; s 105 direktorji v 32 transportnih podjetjih s 11.784 milijoni dolarjev; s 63 direktorji v 42 industrijah s 3339 milijoni dolarjev in s 25 direktorji v 12 javnih podjetjih z 2150 milijoni dolarjev. Skupaj tedaj s vsoto, ki je kot iz dežele pravljíčne. — Bančnemu koncernu Kuhn, Loeb in Komp. je podrejenih pet bank, ki kontrolirajo 218 družb z 51 milijardami dolarjev akcijskega kapitala. Koncern Speyer et Comp. ima v svoji oblasti 4 banke z 158 družbami, ki posedujejo 22 milijard delniške glavnice. Nad vsem pa kraljuje finančni diktator Morgan, ki mu je pravzaprav ves svet podložen... tako »bela hiša« v Washingtonu, kot zunanji urad Angleške v Downing Street v Londonu, tako zunanje ministrstvo v Quai d'Orsay v Parizu kot berlinska palača v Wilhelmstrasse...

Združene države so šteje pri zadnjem štetju 41 milijonov »pridobitnih« ljudi, od teh 30 milijonov proletarcev. Strokovno organiziranih je poldrug milijon, med njimi komaj 100.000 socialistov.

Jefferson, Franklin in Washington! — Ljudje še niso izprevideli, da niso rojeni s sedli na hrbtu! Ne — danes je dokaz jasen, da sedi v Ameriki na 40 milijonih hrbtih peščica jezdec, ki krepko uporablja ostroge in biče. Človečanske pravice, proklamirane pred 150 leti, obstoje samo na papirju.

I. P. Morgan je premagal Jurja Washingtona... Hujšega poraza veliki junak za svobodo ni mogel doživeti.

Priporočamo:

ANTON KRISTAN: O delavskem in socialističnem gibanju na Slovenskem (od 1848 do 1896). Str. 200. Cena 30 Din. Izdala Zadružna založba v Ljubljani. 1927.

*

»Pod Lipo«. IV. letnik. Urejuje Anton Kristan. Izhaja vsakega 1. v mesecu. Stane na leto 46 Din. Izdaja Zadružna založba v Ljubljani.

